

VLADIMIR JANKELEVITCH

ÖLÜMÜ DÜŞÜNMEK

Fransızcadan Çeviren: Yılmaz Ruhi Demir

MONOKL

MAJOR BELIEFS OF JUDAIISM

Vladimir Jankélévitch (1903-1985)

Ölümü Düşünmek

Fransız filozof Jankélévitch, Fransa'ya göç etmiş Rus kökenli Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Akademik yaşamının büyük bir kısmını Fransa'da geçirdi, etik ve müzikoloji üzerine önemli çalışmalarıyla tanındı. Doktorasını Schelling üzerine verdiği tezle tamamladı. İlk yapıtını ise sonraları da üzerindeki etkisi hiçbir zaman kalıcı olarak silinmeyecek Bergson üzerine yazdı. İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudi kökeni nedeniyle ciddi sıkıntılar yaşadı. Savaş sonrasında Sorbonne'daki Ahlak Felsefesi Kürsüsü'ne atandı. Önemli ve sıradışı çalışmalarına rağmen yapıtına ilgi ancak ölümünden sonra, 1990'lı yılların ortasında, gelişmeye başlamıştır. Özellikle Levinas ve Derrida'nın Fransız anaakım felsefesinde gündeme getirdiği etik sorunsallar ve Jankelevitch'in yapıtına göndermeler bu ilginin giderek artmasını sağlamıştır.

Başlıca yapıtları: *L'ironie; Le je-ne-sais-quoi et le presque-rien, tome 1; Le Je-ne-sais-quoi et le presque-rien, tome 2: La Méconnaissance - Le Malentendu; La mort; Traité des vertus: Tome 1, Le sérieux de l'intention; Traité des vertus: Tome 2, Les vertus et l'amour, 2e partie; Traité des vertus: Tome 3, L'innocence et la méchanceté; De la musique au silence.*

MonoKL Yayınları

- 1- Ahmet Soysal
İlke Olarak Yaşam Üstüne Notlar ya da Mini-Etika
- 2- Jean-Luc Nancy
Demokrasinin Hakikati
- 3- Jean-François Lyotard
Pagan Eğitimler
- 4- Ahmet Soysal
Birlikte ve Başka I ve II
- 5- Thomas de Quincey
Immanuel Kant'ın Son Günleri
- 6- Jean-Luc Nancy
Tanrı, Adalet, Aşk, Güzellik
Dört Küçük Konferans
- 7- Emmanuel Levinas
Maurice Blanchot Üstüne
- 8- Michel Henry
Marx'a Göre Sosyalizm
- 9- Arthur Machen
Büyük Tanrı Pan - En Derindeki Işık
- 10- Sheckley, Clarke, Doyle, Asimov
Yamuk Bakan Öyküler (seçki)
- 11- Marguerite Duras
Yıkamak Diyor Kadın
- 12- Giorgio Agamben
Dünyevileştirmeler
- 13- Hervé Le Tellier
Bar Sonatları
- 14- Alain Badiou
Felsefe ile Politika
Arasındaki Gizemli İlişki
- 15- Alain Badiou
Sonlu ve Sonsuz

16- Alain Badiou - Barbara Cassin
Heidegger. Nazizm, Kadınlar, Felsefe

17- Alain Badiou
Tarihin Uyanışı

18- Dionys Mascolo
Aşk Üstüne

19- Peter Sloterdijk
Derrida, Bir Mısırlı

20- Ahmet Soysal
İtkisel Mantık

21- Jean-Luc Nancy
Gitmek/Yola Çıkış

22- Giorgio Agamben
Dispozitif Nedir? Dost

23- Felix Guattari
Franz Kafka'nın Altmış Beş Düşü

24- Robert E. Howard
Almuric

25- Christian Bobin
Eksik Parça

26- Juan Pablo Villalobos
Tavşan Deliğinde Fiesta

27- Giovanni Papini
Düşsel Konçerto Cilt I

28- Hervé Le Tellier
Aşktan Bu Kadar

29- Peter Ackroyd
Platon Günlükleri

30- Vladimir Jankélévitch
Ölümü Düşünmek

MonoKL
“Mono Kurgusuz Labirent”

YAZININ DOSTLUĞU
ile
DOSTLUĞUN YAZISI

MonoKL Yayınları
Kuloğlu Mah. Gazeteci Erol
Dernek Sk. No:14 D:4 Taksim
Beyoğlu - İstanbul
e-posta: editor@monokl.net
www.monokl.net

Vladimir Jankélévitch
Ölümü Düşünmek

Yapıtın Özgün Adı:
Penser la mort?

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme d'aide à la publication, bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères de l'Ambassade de France en Turquie et de l'Institut Français d'Istanbul.

Çeviriye ve yayına katkı programı çerçevesinde yayımlanan bu yapıt, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'deki Fransa Büyükelçiliği'nin ve İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nin desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

©Editions Liana Lévi, 2003
© Monokl Yayınları, 2012

Birinci Basım: 2012 Temmuz
Yayıma Hazırlayan: Murat Erşen - Volkan Çelebi
Fransızcadan Çeviren: Yılmaz Ruhi Demir
Düzeltili: Monokl Atölye - Sevil Tanışan
Kapak Düzenleme: İzzet Memati
ISBN: 978-605-63216-3-4
Sertifika Numarası: 22834

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Monokl
Baskı ve Cilt: Lord Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Emintaş San. Sitesi
No:103/430 - Zeytinburnu

VLADIMIR JANKELEVITCH

ÖLÜMÜ DÜŞÜNMEK

Fransızcadan Çeviren: Yılmaz Ruhi Demir

**Gerialınamaz
Daniel Diné ile Söyleşi**

Ölüm, hakkında felsefe yapmamıza izin verir mi?

Birçok meslektaşım size ölümün felsefi bir sorun olmadığını söyleyecektir. Spinoza'nın bizzat kendisi, bilgeliğin yaşama değil de ölüme dair bir düşünüm olmasının, sağlıklı ve biraz sapkınca olduğunu söyler. Ölüm hakkında bir kitap yazmak istediğimi söylediğim birçok Marksist arkadaşım bana: "Hadi canım, 1996'da, Ay'a gitmenin mümkün olduğu bu zamanda, heyecan verici bunca şey varken gerçekten yazacak başka bir şey bulamadınız mı?" diye yanıt verdi. Yine de bir tanesi vardı ki bana: "Evet, elbette, herkes biri-

lerini kaybetmiştir...” dedi. Felsefe tam da budur, aslında o kadar da faydalı olmayan şeyler yapmaktır.

Peki ölüm toplumsal bir olgu mudur?

Ölüm demografik ve tıbbi bir olgudur, ve bu durumda dünyanın en sıradan şeyidir. Aynı zamanda çocuğunu, karısını, ailesini vs. kaybetmiş biri için karşılaştırma kabul etmez, kendi türünde biricik, tam bir kişisel trajedidir. Haliyle yaşama şevkini yok eden bir kederin eşsizliği ile bir kazanın önemsizliği arasında bir çelişki vardır... Bir doktor için ölüm çabucak sıradanlaşabilir. Ölünün yeri çok çabuk doldurulabilir. Hayat, boşlukları zamanla doldurur ve hiç kimsenin yeri doldurulamaz değildir. Biri kaybolup gider ve yerini bir başkası alır. Bu üçüncü tekil şahsın ölümüdür, yol üstünde kalp krizinden giden biri gibi, herhangi birinin ölümüdür... Muammasız bir ölümdür. Toplamda, insanoğlunun sayısında bir azalma olmadığı gibi aksine, insanlık çoğalıp artıyor. İnsanların sayısı git gide daha da artıyor. Bireysel trajediler insan ırkını hiç mi hiç etkilemiyor. 2000 yılında kim bilir kaç milyar insan olacak. İnsan soyu Auschwitz'e rağmen devam ediyor. Ölüm birinci şahsı, yani beni ilgilendirdiği zaman

haliyle artık hakkında konuşamamam çünkü bu benim kendi ölümümüdür. Varsa eğer, ben sırrımı mezara götüreceğim. Geriye diğer ikisine teğet geçtiği için çok ayrıcalıklı bir felsefi deneyim olan, yakındakinin, ikinci şahsın ölümü kalıyor. Bu da en çok benim ölümüne benzer, ama ne benim ölümümüdür ne de toplumsal olgunun kişisiz ve anonim ölümü. O benden başka biridir, demek ki ben yaşamaya devam ederim. Ben onu ölürken görebilirim. Onu ölü görürüm. Benden başka biridir ama aynı zamanda beni çok yakından ilgilendirir. Ötesi, benim kendi ölümüm olacaktır. Bizim adımıza ölüm felsefesi yapmak yakınlarımız için mümkündür. Kimsenin dört gözle beklemediği ama kendisine rağmen herkesin bugün ya da yarın kesin olarak yaşadığı bir deneyim. Bu ölümün bir diğer önemi de şudur ki ebeveynleriniz göçüp gittiği anda son biyolojik bariyer de kaybolur. Sonra, sıra sizindir. Bu da çok hoş bir fikir değildir...

Ölümün Hayır'ı ile doğumun Evet'i karşılaştırılabilir mi ?

Karşılaştırıyoruz çünkü insan hayatını bu iki uç arasında uzun bir çizgi gibi düşünüyoruz. Biri solda diğeri sağda. Bir simetri efsanesi, uzamsal bir mit. Nasıl ki şömüne üstü

süslerinde iki şamdan arasında gidip geliyorsa bir saatin sarkacı, aynen öyle. Ama yaşam zamandır. Zaman mekana yayılamaz. Biri önce yaşanır, diğeri sonra. Ölüm geldiğinde yaşam çoktan gitmiştir, yaşam başladığında ise ölüm henüz var olmayan uzak bir gelecektir. Sonuç olarak, ölüm ve doğum simetrik değildirler. Simetri uzamsaldır. Zamansal değildir. Bu ikisi kıyaslanamayacak şeylerdir. Bu durumda artık onlardan bahsedebiliriz. İnsan hayatı doğum ile başlayıp ölümle biter. İkisi arasında hiç bir ortaklık yoktur. Asla eş zamanlı bir deneyim içinde ikisine birlikte rastlanmaz. Karşılaştıracaksak eğer –karşılaştırılabilir olmamalarına rağmen– bu ancak tamamen farklı olduklarını göstermek için olacaktır çünkü söz gelimi, yaşamdan bahsederken hiçlik önce gelirken, ölümden hiçlik sonradır. Hiçliğin, başlangıçta önce olması ve geleceğin uzun bir var o ma vaadini temsil etmesi, söz konusu ölüm olduğunda ise tam aksine önce gelenin uzun bir geçmişi temsil etmesi ve hiçliğin sonra gelmesi her şeyi değiştirir. İşte bu nedenle ölüm ile doğumu kesinlikle karşılaştıramayız. O bakımdan bu kıyaslamayı sadece şunu kavramak için yapabiliriz: ölüm bambaşka bir niteliktedir; ölüm tersine bir doğum olmadığı gibi, doğum da düzine bir ölüm değildir. Aynı şekilde, geçmiş tersine bir

gelecek olmadığı gibi gelecek de düzüne bir geçmiş değildir. Geçmiş ve gelecek şimdiki zamanın iki ucu değildir. Ben süre giden bir şimdiki zamanda yaşıyorum. Simetri efsanelerinden sakının! Sonuç olarak, ölümden bahsetmek, kimi düşünceleri düzeltmenin faydalı bir yoludur belki.

Ölüm sadece akıl almaz değil, aynı zamanda dayanılmazdır da. Yaşamı hiçleştirendir. Öyleyse yaşam yayı neden ölüm tarafından gerilmiş halde?

Yanıt biraz karmaşık ya da bugün ki söylemle, diyalektik. Karşısavın diyalektik rolü bu. Bergson tuhaf ama çok da derin biçimde, gözün pekala görme organı olduğunu, gözlerimiz olmadan elbette göremeyeceğimizi ama gözlerin diğer yandan da görmeye engel olduğunu söylüyor. Gözlerimiz olmasaydı çok daha iyi görürdük demiyor da, gözlerin görüşün bir kısıtlaması olduğunu söylüyor. Gözlere sahip olmak, görmek demektir ama aynı zamanda *sadece* görmek demektir. Görüşün bir erimi, kısıtlı bir alanı vardır. Ufkun ötesinde görünmeyen şeyler vardır. Sonuç olarak, göz sadece bir görme aracı değil aynı zamanda görmeye bir engeldir de. Bu tamamen doğrudur. Burada bulunmamı, kendimi ifade et-

memi, var olmamı, yaşamamı sağlayan ama aynı zamanda başka yerde olmamı da engelleyen beden, yine kendisinden kaynaklanan hastalıkların, sefaletlerin insafına bırakır beni. Dil sayesinde kendimi ifade ettiğim gibi kendimi yalanlarım da zira düşüncem daima kullandığım kelimelerden başkadır, onların berisinde, ötesinde ya da gerisindedir. Bir anlamda dil kendini ifade etmeye bir engeldir ama insan kendini ancak, ifade engelli olduğu için ifade edebilir. Bu, kendini ifade etme engeli de kendini ifadenin bir yoludur, çünkü bizler insanız. Ölüm için de aynı şey geçerli. Ölüm, sadece yaşamayı engellemekle, hayatı sınırlamakla ve günün birinde onu kısa kesmekle kalmaz, aynı zamanda insanın ölüm olmaksızın bir insan olamayacağını, büyük hayatlar yaratanın, onlara bu şevki, heyecan ve gücü verenin ölümün bu gizli varlığı olduğunu da anlarız. Bu durumda denilebilir ki ölmeyen, yaşamaz da. Ben yine de neysem/kimsem o olmayı tercih ederim, birkaç on yıla mahkum, ama nihayetinde yaşamış olmayı...

Her saniye bizi ölüme yaklaştırıyor, yaşılanıyoruz. Yaşlanmak nedir?

Yaşlanmak birbirleriyle hiç bir bağlantıları olmayan iki şeyi

kapsar. Varoluşun temel duygulanımı (*pathos*), pişmanlıkların, en güzel şarkıların, en içli, en dokunaklı şiirlerin kaynağı olan şey, oluşun (*devenir*) geri döndürülemezliğidir. Ama bu yetmez, çünkü oluş, kendi adımlarından geriye dönmeksizin ve sürekli kendini yenileyerek, geri döndürülemez olabilir, hep aynı doğrultuda gidebilirdi. Dolayısıyla başka bir şey gerek. Elbette oluş var, kabaca türlerin ortalama ömrüne karşılık gelen, her var oluşun belli bir ritme sahip olmasına neden olan niteliksel bir aşınma var. İnsan, ortalama olarak altmış beş ile seksen yaşları arasında sona erecek bir hayata göre ayarlanmış bir yaşamsal güce sahip. Sanırım bir kedi ya da bir köpek bizimkinden tamamen farklı bir yaşam ritmine sahip. Yılların daha uzun ya da kısa olduğu başka bir gezegende yaşıyor olsaydık, düzenimiz, uğraşlarımız, gece uykusu, iş günü, yaşam ritmimiz tamamıyla farklı olurdu. Bizim bildiğimiz haliyle insan yaşamının ve onu oluşturan her şeyin belli bir ortalama süreye göre ayarlanmış olduğuna inanıyorum. Günümüzün, konuşmamızın, bütün bunların ekonomisi bu ritme göre ayarlı. Elbette, insanlar bedenlerinin genel durumuna göre yavaş ya da hızlı yaşlanırlar. Sonra yaşlanmak düzenli de değildir. Tersine yön değiştirdiği olur. İnsani gelişimin doğal ve niteliksel bir dengesizliği/

entropisi söz konusudur. Tabii ki, Edgard Morin'in dediği gibi, insanın doğal eğilimi insan ömrünü git gide daha fazla uzatmaktır. Dahası önemli ölçüde uzamıştır da. Hem unutmayın ki, ortalama insan ömrünün uzatılması hislerimizi, yaşam tarzımızı, kadınlarla ilişkimizi çoktan değiştirmiş durumda. Herkes bilir ki Balzac'ta otuz yaşında bir kadın yaşlı bir kadındır. Bugün ise gencecik, zarif mi zarif bir kadındır. Bu farklı bir ritimdir. Ve bu ritim durmadan uzayacak. Ama şu hala bir gerçek ki yaşam her çağda yine de sonlu olacak. Yaşam asla sonsuz olmayacak. *A priori*, olamaz da. Her kuşak için, mevcut adetler, tıbbın gücü, ortalama yaşam süresi dahilinde, varoluşa özgü olan ve bu kaçınılmaz yaşlanmadan ileri gelen bir ritim vardır, söz konusu metafizik bir yaşlanmadır. Öncelikle arkamda git gide sayıları artan anıların, git gide uzayan bir hayat diliminin olmaması elimde değildir. Bedensel yorgunluktan bağımsız olarak, en iyi sağlığa eşlik eden, anıların hacminin artışından ve düşüncelerle, bilinçle donatılmış bir insanın bilinç sahibi olmamasının olanaksızlığından ileri gelen yaşamsal bir yorgunluk söz konusudur. İnsan kendi oluşuna şöyle bir göz atmaktan alamaz kendini. Varoluşun ayarlı pistini, yaşamış olduklarını ve yaşamak için kendine kalanları er ya da geç yeniden ölçer illa ki. Aniden,

fark eder. İşte, falanca yılda doğdum. İşte, emekliliğime hala on beş yıl var. Yılları saymaya başlar... Bu, insanın sadece var olmakla kalmayıp, var oluşunun bilincine de eren bir varlık olmasından ileri gelir. Oluşunun üzerinden şöyle bir geçer ve başka türlü yapamaz çünkü bilincine varma bilinci vardır onda. Oluşunun üstünden geçerken aynı zamanda içindedir, o yüzden bu çarpışma bir ölüm kaygısı doğurur. Bu kaygı, onu yaşayan birisi için ebedi olabilecek, ama o kişi dışarıdan baktığı zaman, başka türlü elinden gelmediği için kendi üstüne eğildiği zaman, özellikle de şimdilerde herkesin yaptığı gibi anılarını yazma ahmaklığına düştüğü zaman ebedi olmayı kesen bir oluş ile çarpışmadan doğar ... İşte o zaman, kaybolur.

İnsan öleceğini biliyor ama yine de buna inanmıyor. Ölüm ertelenebilir mi?

Bir yandan, bir gün ya da bir başka gün ölmek kaçınılmaz bir şey. İnsan, ölmeye yazgılı bir varlık, bu kaçınılmaz. Diğer yandan, şu ya da bu gün ya da ölmek asla zorunlu değildir. Mantıksal olarak, asla zorunlu değil, ama uzun vadede asla ölmemek de saçma olurdu. Bütün bunları nasıl uzlaştırma-

lı? Asla ölmemek mümkün olmadığı gibi, Pazartesi değil de Salı günü ölmek ya da bugün değil de yarın ölmek de hiç zorunlu değil. Belirlenen tarih ne olursa olsun, ölüm saçmalık olmaksızın ertelenebilir. Ve zaten, ben bunun yaşam beklentisi ifadesinin ta kendisi olduğuna inanıyorum. Hayatta olan her insanın ömrü uzatılabilir. Hekim yalnızca bunu bilir. O yaşatmak için vardır. Öyleyse bu temel, metafizik beklenti ölümü sürekli olarak erteleyebilme olanağını ifade etmekten başka bir işe yaramaz. Aslında, bu olanaksız ama günlerin sürekliliği içerisinde mümkündür. Komadaki bir hasta belirsizce olmasa da çok uzun bir süre hayatta tutulabilir. Artık gerçekten hayatta olup olmadığını bile bilmeden. Sonuçta kalbi atıyor ve nefes alıyordur. Eğer ölümünü yarına öteleyebilirim pekala yarın ölebilir ve tıbbi olarak bunu yapabilirim. Ama aradan zaman geçince, sürekli bunu yapmak saçmadır. Aslında sorun olan, rahatsız edici olan, “zamanla” ifadesinin anlamının kendisi. Bu, süreklilik ve süreksizlik metafiziği sorunudur. Hangi anda ölmek zorunludur? Pekala, ölmek asla zorunlu değildir ancak bir gün ölmek gerekecektir. Hekim için, ilerlemeci insan için, belirsiz bir beklenti ve parlak ama sonsuz olmayan bir kariyer işte buradan kaynaklanır. Tüm hastalıklar iyileştirilebilir, her hayat uzatılabilir, diğerlerine

hiç benzemeyen, hastalıkların hastalığı olan ölüm hariç, onun çözümü yoktur. Bu, hastaların olduğu kadar sapa-sağlam olanların, hiçbir şeyi olmayanların da hastalığıdır. Bu hastalık, *a priori*, sonluluktur.

Ancak *bu* (*quod*), “.... olması”¹, ile bu’luğun kapsamındaki içerikleri ayırmak gerekir. İnsan, içeriklerin, tarihin, araçların/imkanların, tarzların tüm-güçlü efendisidir. O, ölümün tarihini geciktirmek, acıyı ekonomikleştirmek için burada. Onu bir insan olarak tanımlayan ve onun bir insan olarak karşı gelemeyeceği tek şey var ki, o da ölmesinin gerekmesi. Fakat, iyi ki de öyle! Bize kalan ise, bizim emrimizde olan ise Vakit’tir ve bu da en heyecanlı kısım. Yapacak çok iş var! Ortalama yaş altmış beş, 2000 itibarı ile seksen, seksen beş olacak. Uzak hedef, yüz yıl, Mars’a gitmek kadar uzak bir hedef. Ama bütün bunlar, sonsuz değil. Ölümsüzlük, ne yüz yıl yaşamak ne de yüz elli yıl ya da daha fazla yaşamaktır, ölümsüzlük ölmek zorunda olmamaktır, bu da akıl almaz ve saçmadır.

¹ Bir şeyin “bu olması” (*quoddité, ing. thatness*), yani kabaca bir şeyin neliğine (*quiddité, in. whatness*), özüne ait olmayan; varoluşu(mu)n aşamaz, indirgenemez ilinekselliği. Örneğin memeli olmak insanın özüne aitken, mavi ya da siyah gözlü olmak onun varlığının olumsal, zorunlu olmayan bir tarafıdır. Budur, böyledir, ama zorunlu olarak değil [ed. n.].

*Ölümün bu belirsizliği, risk kavramının temelini kendisi de-
ğil mi?*

Evet, elbette. Macera, risk, tehlike, şeyleri isimleriyle adlandırırsak, ancak bu ölüm olasılığı dolayısıyla böyledirler. Yalnız, Ölüm sıkıntısı bu şeylere hep müdahale eder; şöyle denir: bir risk! Ama neyin riski? Bu eğer bir kaza riski ise, evet, risktir çünkü kaza ölümcül olabilir. Şeyleri isimleriyle çağırmaya razı olduğumuz zaman, risk ölüm demektir. İnsan yaratılış olarak savunmasızdır ve ölüm ona tüm bedensel eklemelerden ulaşabilir. Risk dediğimiz budur. Ve güvenlik için *bunun tersi* geçerlidir, ama söz konusu bir insan olduğunda bu güvence her zaman geçici, eğretidir ...

Ölüme ilişkin çaresizliğimiz içinde her şey hayatta kalma umuduna asılı kalmıyor mu ?

Tabii ki. Dinsel umut, en alasından umuttur. Bu, bugünün bir geleceği, bir sonraki günü olacağı umududur. Ve umutsuzluk da, geleceğin yokluğudur. O halde, ölümün geleceğin yokluğu, her gelecek zamanın yıkımı, pek az muhtemel olsa da her geleceğin yok oluşu olması ölçüsünde ölüm umut

kırııcıdır. Bu uzatmanın, peşinde koştuğumuz teselli olduğuna kuşku yok. Ancak hayatta kalma kelimesi pek uygun-suz, çünkü başka hayatlar fikrini, yaşamın bir devamlılığı, bugünkü hayatlarımızdan sonra gelen bir yaşam fikrini akla getirir, oysaki güncel yaşamımızla hiç alakası olmayan bambaşka bir düzenden bahsedilebilirdi ancak... Zaman içinde nefes almamıza yardım eden oksijen, geleceğin uzatılmasıdır. Ancak hayat kendini aşındırdıkça, bu gelecek olasılıkları azalır. Tasarılar yapmak git gide zorlaşır. Bence, bir ihtiyara “gelecek yıl” ya da “gelecek yaz için” dediğimizde, sağlam bir yüreği olmalı. Bir ihtiyar için gelecek yaz olacak mı? O zaman ölüm, geleceklerin geleceği, her şeye bir son verecek olandır, dinlerin bize vaat ettiği o görkemli gelecek olacaktır, iyi haber...

Ölüm genelde vuku bulan bir olay, ama benim için sadece bir olasılık. Bu hileye bir teşvik değil mi?

Evet, devamlı kendime hile yapıyor, kendimi kandırıyorum. Zaten işte bu yüzden ölüm düşünülebilir ve yaşanabilir. Sorun derinleştirilmiyor. Bir nevi korumacı bir yaklaşıklık/kestirim (*approximation*) söz konusu. Bunu komşumuza/

yakınınınıza uygularmış gibi davranırız. Ben, bu kitabı yazarken konu benimle ilgili değilmiş gibi kendimi sorunun dışında tutuyorum. Beyimiz yüksek perdeden konuşuyor, beyimiz ölüm üzerine bir kitap yazıyor. Ölüm başkalarının alnına yazılmıştır ve o da başkalarının ölümü üstüne felsefe yapıyor... Siz ve benim dışımızda herkes ölecek. Ölüm nutukları çeken ben. Bana ölüm hakkında sorular soran siz. Büyük bir güvenle, ölümü sadece yoldan geçenlerin başına gelebilecekmiş gibi düşünüyoruz. Asıl hile bu, ölümü sürekli bir sonraya bırakma, bir erteleme ile başkalarına uyarlamak. Bu da var olma zorunluluğu ile gerekçelendirilmiştir. Sürekli olarak bu hileyi gerektirir. Jacques Madaule² “Öleceğimi biliyorum, ama buna inanmıyorum.” der. Biliyorum, ama buna şahsen ikna olmuş değilim. Buna tamamen ikna olsaydım, kesin emin olsaydım, artık yaşayamazdım. Bu durumda, onu diğerlerine uyguluyorum. Başta, yakınımdaykine...

Ama kendi ölüm tarihini bilen biri var, ölüm mahkumu...

Evet, bu korkunç bir deneyim. Ama normal biri için düşünülebilir değildir, çünkü bu deneyim ölüm saatinin belirsiz

² Jacques Madaule, *Considération de la mort*, Corr  a.

değil belli olduğu bir hayata aittir. Ölüm, herkes için olduğu gibi, yalnızca kesin olmakla kalmaz, ayrıca vakit de bilinmektedir, oysa hiç kimse için durum böyle değildir. Bu iki şey kesin olduğu zaman hayat yaşanmaz hale gelir. İnsanın yaratılışı bu tarihi bilmeye değil, onu hayal meyal sezmeye yöneliktir. Hayatı hep ölüm tarafından kapatılmıştır ancak umut tarafından daima aralanır, bu umut da ölümün asla bir zorunluluk olmadığını düşündürür. Ölüm mahkumuna tanınmayan işte bu umuttur. Bu doğaya karşıdır, insani olmayandır. Korkunç bir vakittir. Üç saat kaldı. İki saat kaldı. Bir saat kaldı ... Yarım saat kaldı ... Yirmi dozuz dakika ...

Yaşam ölümle lekelenmişse ve ölüm yaşamı reddediyorsa, insanın oluşunun bir anlamı var mıdır?

Var oluşla ilgili dokunaklı olan şey de budur. Şeyler hayat içerisinde, hayata göre bir ereğe/sona sahiptir. Bu içkin bir erektir. Günümün, planlarımın bir anlamı vardır. Anlamı olmayan, bütündür. O zaman benim hayatım başkaları için bir şey ifade ediyor olabilir ama tüm yaşamım benim için bir anlam taşımaz. Genel olarak hayatın anlamı, benim için varoluşun anlamı üstüne çok fazla kurgulara dalmamak, fazla

derin düşüncelere kapılmamak gerekir, çünkü bu anlamı artık bulamam. Ya da yaşama yeniden bir anlam katan dinsel ümide sığınmak gerekirdi. Belli ki din bize güvenlik hakkı veriyor, buradaki tek soru bunun doğru olup olmadığını bilmek... İnanan için, sorun farklı biçimlerde çıkıyor ortaya. Cennete gitme şansı çok fazla olmasa da, yaşamı daha geniş bir şeyin içine yerleştiği için daha anlamlı hale geliyor. Anlamın koşulu, sürenin başka bir şeyin içine yerleşmesidir. Çalışmamın, uğraşımın bir anlamı var çünkü ders veriyorum, ve şu bu derken bu böyle hayatımın sonuna kadar devam eder. Ancak, öğrencilerim için bir anlam ifade ediyorsa da, yaşamımın bütünüünün benim için bir anlamı yok. Elbette, her zaman gelecek nesilleri düşünebilirim. Buna yarar, ölümün boşluğunu daha az dokunaklı kılar. Ancak bu düşünümsel (*réflexive*) bir bakıştır, bana göre değil yani. Büyük bir insanın yazıları büyük adamdan sonra yaşar. Ama kişi yok olmuştur ve ölüm bu yok oluş bütünsel olduğu için ölümdür. Yazgımı daha geniş bir bütüne yerleştiremiyorsa, başı sonu olmayan bir süreye dönüşür, anlamı olmaz. Babam göçüp gitti. Çok tanınmış biri değildi zavallı. Doğdu, sonra Rusya'da yaşadı, daha sonra Fransa'ya geldi, Freud çevirdi, sonra hastaları tedavi etti ve ölüp gitti. Bu ne demek?

Kaderin gök kubbesinde ona yaptırılan bu yürüyüşün anlamı ne? Tam da, bir kez verildi mi artık anlamı olmayan bu başsız sonsuz mesajın boşunalığında bir doğaüstülük unsuru görüyorum. Somut bir beklenti değil, bir gizem. Ne kadar mütevazı/aciz olursa olsun bir varlığın yaşayıp sonra neden-sizce ölmesinin bir anlamı yok. Ayrıca bu bir “öte dünya” ya inanmak için bir sebep de değil. Sonlanmış, kendi üzerine katlanmış bir yazgının karanlığında bir çeşit mesaj var, anlamdan yoksun bir mesaj. O halde, artık anlayamayız ve bunun tatmin edici olduğu da söylenemez.

Ölüm anı, yaşamın tek gerçek sessizlik anı değil midir?

Evet, fakat can çekişmekte olan birini izleyen insan için. Ölecek olan kişi genellikle öyle bir durum içinde olur ki yalnızlık ya da sessizlik kelimeleri onun için artık bir anlam ifade etmez. Bunu izleyen biri malum anı, onu çevreleyen var oluşun aksine, en dehşetli sessizlik anı olarak tanımlayabilir. Tüm var oluşumuz boyunca, desteklenbilmiş, avutulabilmiş, yardım görebilmişsek, ölüm adımının kendisini, ölüm anını haliyle tek başımıza aşmamız gerekir. Hristiyanlıkta bile şöyle denir: “Sizin yerinize

yapamam. Ama siz baktığınız sürece, haçı size sonuna kadar gösterebilirim.” İş ölüme gelince, bunu herkes kendi başına/kendisi için yapar. Hiç kimsenin sizin yerinizi almayacağı bir şeydir bu. Belli koşullarda sizin yerinizi alabilirim, tehlikeli bir görevde kendimi sizin yerinize feda edebilirim ancak sizin ölümünüzü sizin yerinize ölemem. Herkes kendisi için, kendi hesabına kendi ölümünü ölür.

Diyorsunuz ki ölüm kendini bir anda gösterir. Halbuki, ölüme hazırlayan okullar var: çilecilik, zahitlik...

Ölüm öğrenilmez. Onda öğrenilecek bir şey yoktur. Öncelikle, hayatta sadece bir defa yapılan bir şeydir, tanım gereği bu ilk defa aynı zamanda son defadır da. Yani daha iyi başarmak için bunu defalarca tekrarlamak mümkün değildir. Araba kullanmayı öğrenen ve dersler alan biri gibi, bir dizi denemenin bir sonucu değildir. Araba kullanmayı öğrenen, gittikçe daha iyi sürer ya da bazen daha da kötü kullanmaya başlar. Sonuçta bir eğitmen ile alıştırma yapar. Yani, öğrenme süreklilik içinde bir süreçle ilgili olan tüm şeyler için geçerlidir. Fakat ölüm, bambaşka bir niteliktedir. Onda öğrenilecek hiçbir şey yoktur. Çilecilik, bunlar sadece ders! Ben

ölmeyi derslerden ya da sofulardan öğrenmem. Bu yüzden, deneyimlerin de gösterdiği gibi, en fazla çalışmış olanlar hep en çaresizlerdir ve en az çaresiz olanlar ise ölümü asla düşünmemiş olanlardır.

Eylem insanı, ölümü hesaba katmayan kişi değil midir?

Kesinlikle. Eylemin kendisi ölümü gözetmediğinden, bu ölümü dert etmeyişimizin ifade bulduğu biçimlerden biridir, endişeyi disiplin altına almanın, en aza indirgemenin yollarından biridir. Eylem, insanın parçası olmayacağı bir dünya için, gelecek nesiller için, gelecek planları yaparak ölümün üzerinden bir köprü atar. Geleceği kestirmekle uğraşan insanlar gibi. Bunlar 2000 yılı için tasarımlar yaparlar. Ölümü hesaba katmazlar. Eylem de bu işe yarar, asli olarak bu işe. Felsefe, sosyolog ya da demografin, parçası olmayacakları bir dünya hakkında kafa yorması...

Ölümü düşünen düşünce de bir gün ölebilir mi?

Düşünce, düşünen bir varlığa gereksinim duyar. Kendinde düşünme, eğer yaşayan bir varlık değilse, bir hakikat gibidir,

tam anlamıyla ölümsüzdür. Platon öldü fakat Platonculuk her zaman var olacak. Yani paradoks, düşünen varlıktır. Çünkü düşünen varlık hem bir düşüncedir hem de yok olup giden bir varlıktır. Pisagor'un teoremi kendi bitimini kabul etmez. Eğer dünya bir gecede akıl almaz bir tufanla yıkılsaydı, bu tufan tüm insanlığı yok etseydi, insan türü ve matematikçiler ve elbette Pisagor'un teoremi, felaket sonrasında öncesinde olduğu gibi doğruluğunu korurdu. Dünyanın sonunun Pisagor'un teoremi üstünde en ufak bir egemenliği yoktur. Dünyanın sonundan sonra da, bir üçgenin iç açıları toplamı önceden olduğu gibi hala iki dik açığa eşit olurdu. Elbette bunu söyleyecek kimse kalmazdı, ama teorem doğruluğunu sürdürürdü. Diğer yandan, yitip giden, kan basıncına vs. sahip dünyevi bir varlık. Peki düşünen varlık? Kimdir o? Pisagor'un teoreminin Pisagor'a ihtiyacı vardı. Doğruyu dile getirmek, teoremi ifade etmek için Pisagor'un var olması gerekiyordu. Ve hakikati tasarlayan, bir üçgenin açılarının ilişkisini formüle eden, denklemini kuran, düşünen varlıktır. Bir ayağı bu dünyada diğeri ayağı öteki dünyada mıdır? Büyük gizem odur. Düşünen bir varlık nasıl ölebilir? Gelgelelim ölüyor işte! Sürekli ikisi arasında gider geliriz.

Peki bir gün başlamış şey neden sonlanmasın?

Var olanın var olmayı bırakması için bir neden yoktur. Bunun için bir kaza gereklidir. Var oluşun kesilmesi, olma/varlık kavramında içerilmez. Varlık kendi sonunu/kesilmesini içerimlemez. Bu kendimize sormamız gereken bir soruydu. Ama sonuçta, var olmayan, olmaya başlar. Bu bir olgu. Önce Pierre yoktu, ama bugün doğdu. Bugünden itibaren artık var. Herkes bunu, olmayan birinin var olmaya başlamasını çok normal buluyor. Zaten bu bir olgu. Peki var olmaya başlayan neden var olmayı kesmesin? Dikkat edin, bu yine de zorluğa cevap vermiyor, sorunu çözmiyor. Birinin ortaya çıktığını söylemek, ortadan kaybolmanın, yok olmanın karanlığını gidermiyor. Hem sonra doğum da aynı şey değil. Doğumun, döllenmenin, embriyonun ortaya çıkış aşamalarını, şartlarını izleyebiliriz. Veya ölüm, aşamasız bir yok oluştur. Canlı çöker, yok olur, ölür ve geriye sadece bir ceset kalır. Var olmanın sonlanması sorunu kendi içinde en derin gizem olarak kalır. Bu gizem akıl almazdır ve bu anlamda, skandal yaratıcıdır.

Bu gizem bir gün keşfedilir mi?

Gizem ve sırrı birbirinden ayırmak gerekir. Ölümün bir gizemi var, ama bu gizemin özelliği, atom bombasının, felsefe taşının, Stradivarius kemanlarının vs. bir sırrının olması türünden bir sır olmamasıdır. İnsanlar bu tip sırlara pek tutkundurlar. Fakat kimse ölümün sırrına sahip değil. Bir sır yok. Bu bir sır değil ve işte ölüm bu bakımdan bir gizemdir. Yani bu masumiyet gizemi gibi apaçık, gün gibi ortada bir gizemdir. Saydamlık içinde, bizzat varoluş olgusu içinde var olan bir gizemdir. En gizemli olanın gecenin zifiri karanlığı, değil öğle vaktinin aydınlığı olduğu söylenir mesela, o vakitte her şey kendi apaçıklığı içinde sergilenir, bizzat şeylerin var olması olgusu örtüsünden soyunarak çıplak kalır. Orada oldukları gerçeği, sır düşüncesini uyandıran gecedен daha gizemlidir. Bir sır keşfedilir, ama bir gizem kendini açığa vurur ama onu keşfetmek mümkün değildir.

Peki ya ölümsüzlük?

Ölüm geri alınamaz ve geri döndürülemezdir, fakat bu olay birinin varlığını sonsuza dek mühürler, birinin var olmuş olması, devredilemez, hep baki kalan, yok edilemez bir olgudur. Bu, mesajdır. Elbette ölüm, ölüm olarak kalır fakat

mesajın bozulmaz karakterinde, doğaüstü, insan için açıklanamaz ve düşünülemez ama temelde belki de çok basit bir unsur görüyorum. Bambaşka bir düzen söz konusu olduğundan, bu konu hakkında en ufak bir fikrimiz yok. Yalnız, deneysel düşünce biçimlerine bağlı olduğumuzdan bununla tatmin olmuyoruz. Kesinlikler bekliyoruz. Var gücümüzle gözümüzde somut şeyler canlandırmak istiyoruz çünkü hakkında en ufak bir fikrimizin olmadığı bambaşka bir düzenin söz konusu olduğunu tamamıyla özümsemiş değiliz. İşte bu yüzden hala şarlatanlara yer vardır. Öyleyse, bana kalan tek dayanak bu mesajdır, yani varolmuş olmam olgusudur, bu olgunun etrafı bir gizemle çevrilidir, ama basit bir gizemle. Yalnız, insan kendine soru sormak, tüm bunların nedenini merak etmek için yeterli derecede zihinsel yetiye sahipken, bu “neden” sorusuna yanıt verecek yeterli kaynağı yoktur. Olsa olsa, kendi kendine soru sorabilir.

Bizi yaşatacak olan, ölüm mü olacaktır?

Ölmek, var oluşun koşulunun ta kendisidir. Hayatımıza – bu anlamı bir yandan geri alarak– bir anlam katanın ölüm olduğunu söyleyen herkese katılıyorum. Ölüm yaşama bir

anlam veren anlamsızdır. O, bu anlamı reddederek yaşama anlam katan bir anlamsızlıktır. Varoluşa gücünü ve yoğunluğunu verenin ölüm olduğu az süren ama coşkun hayatlarda, çok kısa ama ateşli varoluşlarda, ölümün rolünü en iyi gösteren de budur. İçinden çıkılmaz bir alternatiftir bu. Hem yaşama şevkini hem de ebediyeti bir arada isteriz. Düşünülebilir bir şey değildir bu, insani olandan fazla, insan ölçeğinden öte bir toplamadır.

Dolayısıyla, bizim alternatifimiz şudur: kısa ama hakiki bir hayata, bir aşk hayatına vs. sahip olmak, ya da belirsiz, aşksız, aslında kesinlikle hayat olmayan, sürekli bir ölüm olan bir hayat. Düşünüyorum da, alternatif bu şekilde sunulmuş olsaydı, pek az kişi ikinci şıkkı seçerdi... Bir ikindi vakti kadar da olsa, bir fani gibi yaşamış olmak. Çünkü bu açıdan, uzun ve kısa eşdeğerlidir. Yaşamı tanımış olacağım. En azından yaşamı tanımış olacağım, onu kaybetmek zorunda olsam bile, çünkü onu kaybetmek zorundayım, olsun, yine de yaşamış olacağım.

“Bir Kitap Hakkında: Ölüm/*La Mort*”, *Harrangue, la Revue d'Expression en Marge*, 1967, s. 79-87.

Ölüm üzerine Düşünceler Georges Van Hout ile Söyleşi

.... Şu an Sorbonne'da profesörsünüz ama fahri doktoru olduğunuz Université libre de Bruxelles'de de profesördünüz Sizinle birlikte, herkesin ölüm konusunda kendine sorduğu sorular üstüne durum saptaması yapmaya çalışmak istiyorum, öyle ki bu çaba; ölümü çevreleyen bu muamma, bu gizem, bu kaygı hakkında herkese kendi doğrusunu ortaya koymakta yardımcı olsun. Kendinizi inançsız biri olarak tanımlıyorsunuz; bu durumda ilk sorum şöyle olacak: inançlı olmak ya da olmamak, illa da öte dünya, öbür dünya üstüne bir bahse mi bağlıdır?

Ben kendimi bir inançsız olarak tanımlamıyorum, bunu açıklamam gerekirse; inançsız olduğumun söylenmesini sevmiyorum çünkü her ne olursa olsun sırtımda bir pankartla gezmeyi sevmiyorum, ayrıca inançsız olma durumunun da bir tür dine dönüşmesi gerekmez. Bir çok insanda, inançsızlığın, sanki yeni bir mezhepmişçesine hayata geçirildiğini düşünüyorum. Doğrusu, sorun daha incelikli ve daha karmaşık. Hiçbir dine üye olmamam, hiçbir dini uygulamamam, hiçbir *amentüün* (*credo*) bana ait olmaması, netice itibarıyla hiç bir kültü tanımamam ve hepsine yabancı olmam anlamında, kesinlikle inançsızım. Bu bakımdan, ben bir bilinemezciyim (agnostiğim) ve tüm sorunları sadece ussal düşünümün kaynaklarıyla ele alıyorum; bu da Belçika'da sizin serbest-araştırmacı dediğiniz, Fransa'da usçu diye adlandırılan tavır oluyor; bu kelimeyi de sevmiyorum zira ben usçu değilim. Epey karmaşık bir durum çünkü hiçbir dini pratik olarak uygulamıyor olsam da bir inançsız değilim, ve bu yüzden, yine de ussalcılığa düşmeden, ölüm üstüne başka bir mesele hakkında yaptığım gibi aynı şekilde felsefe yapmaya çalışıyorum.

Peki, ama bu öbür dünya üstüne bu bahis yine de dinin varlığını haklı çıkarmıyor mu?

Sorunuz uzun uzadıya açıklamalar gerektiriyor. İnançsızlık ya da inanç ile öte dünya arasında elbette bir bağ var. Çünkü örneğin ben inançlı isem ve öbür dünyaya inanmıyorsam neye inanabilirim ki? Madem söz konusu olan inanç bu, Tanrı'ya inanmak bile ancak yaşamdan sonra gelen şeylere, dolayısıyla doğa üstü bir şeylere, bir *eskatolojiye* ilişkin bir temsiller bütünüdür içerimliyorsa gerçekten tam bir inanıştır; işte bu yüzden sonraki yaşam hakkında insanları doyurmayan bir din, gerçek bir din olmayacaktır. İnanç ile öte dünyaya ilişkin herhangi bir temsil arasında çok sıkı bir bağ vardır. Beni biraz duraksatan nokta, bir bahisten söz ettiğiniz anlar oldu. Ben öbür dünyadan bahsederken bahis ifadesini kullanmazdım muhtemelen, çünkü bu kavram, Tanrı'nın ve ölümden sonra yaşamın varlığının kesinliği tarafından yönlendirilen inançlıları kapsamaz. Dolayısıyla onlar için bir bahis söz konusu değil. Kullandığınız ifade Pascal'a ait ancak Pascal da tam emin değil...

Bahis ifadesini kendi agnostik bakış açımından yola çıkarak

kullandığımı kabul edelim. Ama öte dünyayı dinlerin onu temsil ettiği haliyle düşünürsek, çok muğlak görünür. Bazen çok somut ve neredeyse diyebiliriz ki duyuşsal bir öte dünya görüyoruz: varlıklar fiziksel olarak asla ayrılmayacak şekilde bulunuyorlar; burada gelecek bir cennete dair safdil bir görüş söz konusu. Ama cennet imgesini artık sadece bir sembol olarak gören çok daha soyut öte dünya temsilleri var. Size soracağım şey, dinler tarafından yedi kat göğün ve cennetin sonsuz saadetini çizmek için kullanılan imgeler içinde, herkesin çok basitçe istediğini kullanacağı ve bir agnostiğin kendine ait bir anlam bulabileceği semboller olup olmadığı.

Dini inançlar felsefeden etkilendikleri ölçüde, felsefe ile dinin karışımı melez dinler olan ussalcı dinler için, öte dünyanın olduğu gibi yorumlanarak bir çeşit sembole dönüşmesi söz konusu olmuştur sanırım. Bu anlamda öte dünyanın hakiki yöneliminden uzaklaşılır çünkü öte dünya, inançlı birisi için bugün varoluşçu değer dediğimiz şeye sahiptir; yoksa bu bir öbür dünya olmazdı. Açıktır ki yalnızca ahlaki bir sembol ya da kavramsal nitelikte salt felsefi bir temsil söz konusu olduğunda, bu tam da dinlerin hitap ettiği insanların açlığına ve susuzluğuna yanıt veremeyecektir. Bahsettiğimiz

anlamda hakiki bir öte dünya için, sanırım bu varoluşsal değer ve boyutu bulmamız gerekir.

Öte dünya, insanın oraya kendisinin yakasını bırakmayan her şeyi yerleştirdiği söylenerek yorumlanabilir mi?

Öyle düşünmüyorum çünkü bu artık sadece, öte dünyanın, örneğin gelecek insanlık olduğunu düşünen kişilerde gözlemlenen bir parça metaforik bir konuşma biçimidir: onlar torunlarında ve gelecek insanlıkta yeniden yaşayabilirler: İnsanlık ebedi; ben değilim, tüh! Bir zamanlar dinin “Tanrı kent” dediği, bugün de “Sınıfsız Toplum” ya da “Kendiyle Barışık İnsanlık” olarak adlandırdığımız, geleceğin şanlı insanlığı bu anlayıştan ileri gelir; fakat biz bundan böyle soyutlamalar ve sembollerin, hatta tamamen ahlaki temsillerin alanındaızdır: ben öleceğim, ama benim düşüncem –varsayalım ki bir düşüncem var, ki bundan çok emin değilim– benden sonra yaşayacak. Öte dünyaya hakiki inancı tesis eden şey bu değildir. İnancı olana: gönül rahatlığıyla ölebirlirsiniz, düşünceleriniz sizden sonra yaşayacak dersiniz, eh, bu elbette ona yetmeyecektir, onun inandığı şey, düşüncenin bu şekilde yaşaması değildir. Bu yine de simgeler yara-

tan alegorilerin rolünün çok büyük olmasını engellemez; bunları sınıflandırabiliriz: salt ahlaki olanlar vardır, diğerleri toplumsaldır; daha başkaları biyolojiktir.

“Büyük akşam”dan³ bahsettiniz örneğin. Büyük akşam, adeta kıyamet günü efsanesinin yerini alacak bir toplumsal ütopya.

Zaten, az önce söylediğim gibi, toplumsal öğretilerde Hıristiyanlığın dili kullanılıyor sık sık. Öyle ki bu öğretilerin pek çoğunda, öte dünyayı tarihin sonuna, dolayısıyla bu dünyaya taşıyan dünyevileşmiş dinler görülür.

Peki, hiçbir dine üye olmayan biri olarak tavrınızın ne olduğunu sorabilir miyim? Kendinizi inançsız olarak tanımlamadınız ama herhangi bir inanç sistemine ait olmayı da reddettiniz. Ölüm sizin için başka bir hayata geçiş değilse, ölüm karşısındaki tutumunuz nedir? Görmezden gelmekle yetinmek mi gerekiyor?

İtiraf ediyorum ki bana en can sıkıcı, kafamı en çok karıştıran, beni en çok rahatsız eden soruyu soruyorsunuz, belli ki, biz inanmayan insanların durumu –bu ifadeyi kabul etmek

³ *Le Grand Soir* her şeyin mümkün olduğu, devrimci bir kopuşu tanımlayan bir ifadedir [ed. n.].

gerekiyor sanırım– en rahatsız olanı. Bir dinin inananları için, tavır kelimesinin çok açık bir anlamı olduğu gibi –bir dinin inanç ve jestlerinin çoğunun ölümle bir bağı vardır–, tersine, bu tavır inançsız biri için anlamsız ve boş görünecektir. Bizimkisi nankör bir konum, var oluş içinde kararsızlıktayız, bizi ilgilendiren her şey nankör ve zorlu: demokrat olmak zor, solcu olmak zor, dediğimizi yapmamız zor, ölüm karşısında bir tavır takınmak zor, Katoliklerinkinden çok daha zor. Diyeceksiniz ki bu bir yanıt değil, doğru ama önce soruları sıralamak gerek sanıyorum...

Tutarlı bir tavır, kaygıyı görmezden gelmekten ve ölümü düşünmeden yaşayıp gitmekten mi ibaret?

Hem evet hem hayır. Ben, bir inançsızın ölüm karşısındaki tavrı, onun yaşam karşısındaki tavrıdır derdim. Aynı, Spinoza'nın, Platon'un tam aksine dediği gibi, bilgelik ölümüne değil yaşama dair bir düşünüşdür. Bana gelince, ölüm felsefesinin yaşama ilişkin bir düşünüş olduğunu söyledim. Bana öyle geliyor ki ölüm karşısında takınılan tavır, aslında yaşamın içerisinde bir tavrıdır. Bu hiçbir şekilde, ölümü görmezden geldiğim, onu inkar ettiğim anlamına gelmez, hatta tam

tersine. Tam tersine bunun, ölümü ciddi ve uçarı olmaksızın göz önünde bulunduran tek tavır olduğuna inanıyorum.

Fakat, genellikle, ölüm karşısında çok naif inanışları olan inançlılar ölüme bir fazladan-yaşam/ölümünden sonra yaşam (*survie*), daha konforlu biçimleriyle bu dünyanın bir devamı gibi yaklaşırlar. Artık kısıtlamalar olmayacaktır, herkes mutluluğu tadacaktır, artık hastalıklar olmayacak, artık ölüm olmayacak, çünkü artık yaşamayacağız. Bütün bunlar, pek de ciddi şeyler değil: bu, ölümün “ciddiyetsizleştirilmesi”dir.

Belki de bu, yalnızca, “kesin olarak bilmiyorum, bilemem; bilseydim, o ölüm olmazdı” demeyi ciddiye almaktır. Ölüme dair canlandırdığım her şey, hayatın türevleri, yine hayat, yine benim öte dünyayı resmeden ressamlarınkı gibi işleyen hayal gücümüdür, tüm bunlar romanesk, ama pek az ciddidir. Sonuç olarak, bu asla bir ciddiyetsizlik ya da bir ilgisizlik işareti değildir. Tam tersine, ciddi olmayanlar, ölümü bir olay anlamına indirgeyenler, karşı görüşteki insanlardır, dinlere inananlardır.

Yaşamı anlamlandırmak için bu ölüm fikri gerekli midir sizce?

Muhtemelen, sorularınıza kaçamak yanıtlar verdiğim için ciddi olmaktan çok usta bir muhatap olduğumu söyleye-

ceksiniz. Ama yaşama bir anlam verenin anlamın yokluğu olduğunu söyledim. Bir anlamda, elbette, bir bakıma, ölüm yaşamın anlamını ortadan kaldırır, eğer ölmem gerekiyorsa ve bu bir hiçlik ise –şayet hiçliği kabul ediyorsam– hiçbir yere gitmiyorum demektir. Dolayısıyla, bir ötenin yokluğu hayatımı bir boşluğa, hiçliğe açar. Buradan hayatımın hiçbir yönde gelişmediği sonucu çıkar. Yalnız, çocuklarımı, soyumu düşünebilir miyim? Bana kalan tek umut bu.

Fakat bir diğer anlamda, aksine, ilkinin tersi olan başka bir bakımdan, gideceğim yeri söyleyemem –çünkü hiçbir yere gitmiyorum–, aslında hayatımın bana sonsuzca değerli, mucizevi ve fazlasıyla esrarengiz görünmesine neden olur. İşte kuşkusuz pek ussalıcı olmayan sözler ama olsun, bence anlamı-olmayanın anlamından, anlam yokluğunun anlamından bahsedilebilir.

Dindar olmaksızın , gizem ve mucizeden bahsediyorsunuz...

Evet, ama bunda bir keramet yok. Benim, sizin var oluşumuzdan bahsediyorum... Tam şu an, burada bulunuyor olduğumuz gerçeği her şeyden öte, pekala özel.

Sadece gideceğimiz bir hiçlik yok, bir de içinden geldiğimiz bir hiçlik var. Kaygı verici değil mi bu?

Elbette, yine dini bir kelime kullanacağım –şimdi muhakkak “(dinden) dönecek, dönmenin kıyısında!” diyeceksiniz, ama neye dönmek? Beni koruyan da neye dönüleceğini bilmemem. Bu yüzden meraklanmayın, dönmem. Ama aslında bu doğum, sizin de haklı olarak hatırlattığınız gibi, benim dünyada ortaya çıkışımın gizemini tanımlıyor.

Diyorsunuz ki insan kendi ölümünü düşünerek, ona hakim oluyor, onu idare ediyor; burada izninizle kısa bir alıntı yapmak isterim. Pascal’ın kimi bilindik pasajlarını yeniden okurken şu cümleye rastladım: “İnsan yalnızca bir kamıştır, tabiatın sine-sindeki en zayıf kamış, ama düşünen bir kamış. Onu ezmek için tüm evrenin silahlanması gerekmez. Bir parça buhar, bir damla su onu öldürmeye yeter. Ama evren onu ezdiği zaman, insan yine de kendisini öldüren den daha soylu olur, çünkü öldüğünü ve evrenin onun üzerinde sahip olduğu üstünlüğü bilir, oysa evren bunu bilmez.” Okuduğum bu sayfayı sizden okuduğum şu satırlara benzetiyorum : “... insanın kendi yaşamını düşünebilmesi, ve ölümünü tasarlayabilmesi, onu çevreleyen diğer yapılara göre

insana daha ayrıcalıklı bir yapı verir.” Bu, sizin gözünüzden ölüme hakim olmanın ve buna bağlı olarak ölümün üstesinden gelmenin bir yolu mudur?

Tabii ki, düşünen kamış fragmanını hatırlatmakta tamamen haklısınız; ve hiçbir şeyden emin olmayan ve gecenin içinde konuşan Pascal benim yerime yanıt veriyor. Ama kesin olan bir şey var: insan ölüm bilincine sahip ve var olmanın şaşkınlığına da yabancı değil. Hayvanlar varlar, kediler ve köpekler bizim gibi varlar, insan sadece var olmakla kalmayıp var oluşuna hayret ederken, hiçbir hayvan var olmaktan ötürü şaşkın değildir. Baştanbaşa saçma, dayanaksız, yine de insanın bir kudreti bu. Açıkça, sizi oyuna getiren şey de herhalde, bu kudretin benim ölüme hakim olmamı sağladığını söyleyebilmem. Hakim olma kelimesini ilk anlamıyla almak gerek diye düşünüyorum. Ölüm bilincine sahibim ve öleceğimi biliyorum, ama buna inanmıyorum. Tüm insanların bir gün illa ki öleceklerini bildikleri, ama buna inanmadıkları gibi. Sokrates dostlarıyla birlikte ölüm üstüne bütün bir akşamüstü düşünüyor ve sonunda olabildiğine bilinçli bir şekilde ölüyor.

Beni endişelendiren, ölüm fikrine bu şekilde hakim olmaktan ziyade kendime zaman zaman sorduğum daha genel bir soru: Acaba felsefe, bize güven verici bir dil sağlamak için iş işten geçtikten sonra gelmiyor mu ve hissettiğimiz temel kaygı karşısında, sözcüklerle yanıltıcı bir teselli yaratıyor olmayalım? Örnek olarak Pascal'ın şu cümlesini alacağım: evrene üstünlüğümüz öleceğimizi bilmemiz ve bizi ezen evrenin bundan habersiz olmasıdır. Bunlar teselli sözcükleri değil mi?

Sanmıyorum, özellikle Pascal için. Pascal bizi ürpermiş titrerken görmeyi seviyordu. O, kaygıyla arayanlardan taraftı ve kesinlikle bu kaygıları gidermeye çalışmıyordu; kendi din felsefesi bile bu kaygıyı gidermez, çünkü sonuç olarak ne olacağını bilmediğimizi söyler: lanetlenmiş olup olmadığımı bilmiyorum, hiçliğe mi yazgılıyım, bilmiyorum. Tüm bahisçiler gibi bahis tutuyorum. Tam bir eminlikle bilseydim, bahsin bir anlamı olmazdı; gerçekten gecenin karanlığındaki bir kör gibi bahis tutuyorum. Sonuç olarak, o bizi rahatlatmaya çalışmıyordu. Bize verdiği hiçbir şekilde bir teselli değil, bize teselliler veren dinlerdir. Yani, bilince borçlu olduğumuz, hiç de öte dünyaya ilişkin apaçık bir kesinlik değil, sadece bir gizemin saptanmasıdır. Sahip olduğum bu

ölüm bilinci nedir? Öleceğim, dokularım ayrışıp çürüyecek, zamanı geldiğinde, yetmiş yaşından sonra –mümkün olan en geç yaş–, fakat bunu hangi eylem sayesinde düşünüyorum? Ölme bilincine sahibim. Peki, bu bilincin de ortadan kaybolması sizce açık mı? Ben açık olmadığını düşünüyorum; varlığını tek başına sürdürmesi açık değil, fakat hiçliğe karışıp yitmesi de açık değil. Olasılıklar kadar karşı olasılıklar mevcut. Bu kesinlikle ikircikli bir durum. Yeniden soruyorum: ölümü düşünmemi sağlayan bu bilinç de neyin nesi? Ölümüne hakim olmaya çalışarak düşünüyorum onu, bu ölmemi de engellemiyor. Fakat onu düşündüğüm ölçüde, içinde değilim, dışındayım. Ölecek olmam nedeniyle içindeyim, fakat ölümümü düşündüğüm oranda, içinde değil, dışındayım.

Daha önce Descartes hakkında konuşurken hayvanlardan bahsettiniz. Size, bugün Descartes'ın hayvanlarına eşdeğer ne olabileceği ile ilgili bir soru sormak isterim, yani bilgisayarla ilgili. Bilgisayar bir dizi hesap, dönüştürme işlemi yapıyor. Benzetim yapacak ya da kendi ölümü hakkında bilinçlendirdiğimiz bir bilgisayar hayal edebiliriz, çünkü bilgisayarlar da ölüyor...

Bu bir metaforik konuşma yolu. Bilgisayarlar pek çok iş yapıyorlar, ama bunları yaptıklarını bilmiyorlar. Descartes'ın ağzıyla söylemek gerekirse, ona papağan gibi *cogito ergo sum* (düşünüyorum, o halde varım) dedirtebiliriz, ama o bunu düşünmez.

Bizden çok farklı olduğu için düşünmediğine karar veriyor değil misiniz?

Benim bir şeye karar verdiğim yok. Onu insan tasarlamış ve yapmış; onun adına düşünen insanın kendisi. İnsan olmadan, bilgisayar olmazdı; ama bilgisayar olmadan gene de insanlar olurdu...

Sizin daha önce kullandığınız gizem sözcüğüne dönmek istiyorum. Her şeye rağmen, aslında tekrar dini bir yoruma düşmüyor musunuz? Çünkü aslında fazla geleneksel ya da kadim dinlerin basitleştirdiği yorumları reddediyorsunuz. Öte yandan, karar da vermiyorsunuz. Yine de açıklamadığınız şeyler var, fakat uygun olmayan, inanamayacağınız bir açıklamayı reddediyorsunuz. Gizemi bu anlamda mı anlıyorsunuz?

Gizem, ölümün dışında belirlediği ya da onu düşündüğü ölçüde, hem ölümün içinde hem de ölümün dışında olan, ussal ve us sahibi bir insan için var olan bir şeydir. İnsan ölümü düşünür ve ölüm bir demografa olduğu kadar bir biyoloğa da ait, artık gizemli olmayan, herhangi başka bir tanesi gibi bir sorun haline gelir. Bir biyoloğa ölümden bahsettiğimizde, onun için söz konusu olan, açıkladığı biyolojik bir olgudur. Hangi yolla ölünür? Ölümün belirtileri nelerdir? Doktorlar bunu epey tartışırlar. Şu anda, ölçütler değişmiş durumda. Tıpçı dostlarımla sık sık ölüm kıstaslarının değişimi üzerine konuşuruz; ama onlar için gizemden eser yok! İnsan bir amip gibi ölür, zira bir amip de ölümsüz değildir. Aynı şekilde demograflar için de, istatistiksel olgular söz konusudur. İnsan ölümü böyle düşünebilir. Ama aynı zamanda içeridedir. Hem içinde hem dışında. Ben gizemi, batık, karanlık kısım olarak adlandırıyorum. Sorun ile gizemi ayıran Gabriel Marcel'di. Problem benim önümdedir, benim dışımda, bir nesne gibi, saydam, kanıtların aydınlığı içinde ve gün gibi apaçık, oysaki gizem, ben gizemin içindeyimdir. Fakat ölüm, hem gizem hem problemdir, mantıklı ve gizemlidir. Ölümden yüzeye çıktığım ölçüde, henüz dalgaların üstündeki biri gibi, başım dışarıdadır. O kişi hala hayattadır, hala

yüzebilir, kendi kendine der ki: “hala gidecek elli metrem var; onu aşarsam, kurtuldum.” Yani, o kaderinden daha kuvvetlidir. Aktığı sürece, battığı ölçüde, yüzeye çıktığı ölçüde değil, bu bir gizemdir.

Başkalarının ölümü problem, bizimkiyse gizemdir diyebilir miyiz?

Başkalarının ölümü problemdir, yine benim ölümümün bir kısmı da aynı şekilde problemdir, zira ölü değilim. Sonuç itibarıyla, sahip olduğum ölüm olasılıkları hakkında tahminler yürütebilirim.

Son bir soru: insanın ölüm karşısında takındığı tavır gerçekten inançlarına mı bağlıdır? Bu tavır, insanın doğasıyla mı yoksa inançlarıyla mı ilişkilidir?

Bu soruyu öylece cevaplayamayız. Sanırım bu elbette inançlara bağlı, çünkü gerçekte insanın mensup olduğu dinle, aklındaki Tanrı anlayışıyla birleşen, bu bakımdan tanımlanmış bir amentüsü vardır. Diğerleri içinse bu, yaşam karşısında genel bir tutumdur, çünkü bence ölüm

karşısındaki bu tutum her şeyden önce varoluşun ciddiliğine işaret eder.

“Ölüm Üstüne Düşünceler”, *La Pensée et les Hommes, revue de philosophie et morale laïques*, Aralık 1970.

Ötanazi Hakkında Pascal Dupont ile Söyleşi

Amerikan dergisi The Humanist'te yayınlanan, Ötanazi taraftarı bildiriden haberiniz var. Bu bildiride imzası olanlar –aralarında üç Nobel ödüllü kişi de bulunuyor– bireye kendi kaderine, kendi ölümüne sahip olma hakkı –ya da özgürlüğü– tanınması için uğraşmayı seçtiler. Bu duruş, her iki taraftan da güçlü tepkiler almaktan geri kalmadı. İsterseniz ötanazinin tanınmasının yaratacağı farklı sorunları irdelemeden önce temel sorunu –felsefi, etik bakış açısı– ele alalım. Evet sormak istediğim ilk soru şöyle olacak: ...

İyi ama neden bahsediyoruz? –bugün denildiği gibi, sorunsalın kendisinden. Ötanazi sorunu, kişinin kendi hayatına sahip olma (*disposer de*) hakkı mıdır?...

Kendi ölümüne!

Birisi kendini öldürmek ister, öldürür. Ölümünden sonra bir soruşturma yapılır, hepsi bu. Ancak ötanazi sorunu bir doktorun, durumunun umutsuz olduğuna hükmedilen bir hastayı, hastanın rızası ile doğrudan ya da dolaylı olarak öldürme ehliyetidir.

Ötanazi sorunu budur: hukuk tarihinde bir katil gibi görünen doktora, hastaya özgürleştirici iğne, ölümcül iğne yapma olanağı sağlayacak yasal bir yetki. Örneğin ölümcül hasta Freud, son demlerinde ona ıstırap çektiren korkunç bir yüz kanserine yakalandı ve dostundan kendisine kurtarıcı iğneyi yapmasını istedi. Ötanazi sorunu doktor için söz konusudur, Freud için değil. Çünkü onun için bu bir intihar sorunudur... insan elbette kendini öldürmekte, kendini Aziz Jacques kulesinin tepesinden atmakta, ya da Eiffel kulesinden atlamakta özgürdür.

Evet, elbette. Ama burada karşımıza çıkan soru, kişinin ölme tercihini reddetme hakkımızın olup olmadığı.

Bana kalırsa bu doktor için bir sorundur.

Bildirinin imza sahipleri, durumlarını “etik bir bakış açısıyla, ölüm yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmelidir.” iddiasıyla meşrulaştırıyorlar. Ölümün yaşam içinde olduğunu ve sonuç olarak özellikle hasta için bu mücadeleye karşı konulmaz acılar eşlik ederken, mücadelede ısrar etmeye lüzum olmadığını mı düşünmek gerekir?

Ölümün, yaşamın bir parçası olduğunu, yaşamın ölüm olmadan, olduğu şey olmayacağını yazmak ve söylemek için çok zaman harcadım. Ama bence bu başka bir sorun. Nobel ödüllülerin gerçekten neden bahsettiğini bilmiyorum. Söz konusu olan nedir? Tıbbi bir sorun. Doktor için felsefi ve pratik bir sorun. Felsefi ya da metafizik olarak, deyim yerindeyse, ya da teolojik olarak, ben sorunu bu şekilde ele almıyorum –sorun doktorun rolü sorunudur. Doktor yaşamı korumak için var, olabildiğince uzatmak için, bu da deontolojinin⁴ açık aksiyomlarının bir parçasını oluşturuyor,

⁴ Yükümlülükler ve haklarla ilgilenen etik bilimi [ed.n.].

yani Hipokrat yemini: doktor öldürmek için değil, yaşam vermek için oradadır. Ve ne zaman ki ölüm vuku bulur, doktorun artık yapacak bir şeyi yoktur değil mi? Alır başını gider, hasta ölmüştür, doktor kapıyı kapatır ve artık sahne rahibindir. Yani, doktor yaşam vermek, yaşatmak için oradadır. Bunun gülünç (*dérisoire*) olduğu belli durumlar vardır. Sorun, bir hastanın yaşamını neredeyse süresiz olarak uzatma ama hakikaten bilinçli bir hastanın hayatını değil, bitkisel hale girmiş komadaki zavallı bir canlının hayatını süresiz olarak uzatma konusunda sahip olduğumuz yaşama döndürme teknolojileri gibi pek çok araç tarafından ortaya çıkarılıyor bugünlerde: hastanın kalbi atıyor, nefes alıyor, ama bu yaşam mı? Doktor onu bu durumda çok uzun bir süre tutabilir. Bu, güncel yaşama döndürme, ömür uzatma tekniklerinin ortaya koyduğu saçma bir oyun. Ötanazide söz konusu olan buna bir son vermek. Bu bir spor değil, doktor, yaşatma şampiyonu olma, ahı gitmiş vahı kalmış bir zavallıyı iki yüz yıl yaşatma arayışı içinde değildir. Dolayısıyla eğer durum buysa, doğal olarak, ötanazi kendini dayatır. Bir kimsenin vadesini uzatma oyunu değildir bu. Eğer vadesini uzattığınız kişi bir hiç değilse... İşte, bence hekimin deonto-

lojik sorunu sonuçta çok karmaşıktır, çünkü gerçek ihtimallerin ne olduğunu bilmekle ilgilidir.

Yalnızca doktor yargıdır ve aşırı durumlar hariç, sanırım bu çok muğlak olabilir. Belki de gerçekten yaşayacak ve iyileşme gösterecek birinin ömrünü uzatmaktan vazgeçiyorsunuz. Bu yaşanabilir. Bunu takdir edecek olan doktordur. Çoğu durumda, işler böyle gelişmez. O, ölüme mahkumdur. Pençesinde olduğu hastalığa ve organizmasında görülen bozukluğa göre, doktor yargıdır, değil mi, ve bu uzatmanın saçma olup olmadığını ya da bir yaşama şansı barındırıp barındırmadığını anlar. Yani bir ihtimaller hesabı ve yaşama umudu söz konusudur. Kuramsal olarak doktor, umut için vardır, değil mi? Ve ömrü uzatmak için, ama bu ne bir spordur ne de bir oyun.

Evet, ama kimileri tam da, yaşama saygı ilkesi adına, hayatı her pahasına devam ettirmek istiyor.

Evet –her ne kadar herhangi bir şeyi mahkum etmeye yetkim olmasa bile– ne kadar saçma olursa olsun her pahasına yaşam ilkesini ve “bir hastanın hayatta kalıp kalmayacağını yalnız Tanrı bilir” vs. demeyi mahkum ediyoruz. Ve sonra,

hastanın iradesi var. Bu da aynı derece hassas. Sanırım, hasta: “Acı çekmek istemiyorum, yüz kanserine (Freud gibi), tedavisi kesinlikle olmayan bir hastalığa yakalandıysam mesela, o iğneyi vurulmak istiyorum.” demiştir. Fakat hasta bunu söylediği an hastalık tedavi edilemez olmuştur. Sadece tıp hızlı gider ve düşünün ki ara dönemde bir tedavi bulundu (ki bulunacak. Kanser için “bulmak üzereyiz”, tedavisi olmayan hastalık yoktur: bu da doğrudur). Etrafımız tabularla çevrili. Yaşam bir tabu. Ama onulmaz hastalık fikri de bir tabudur. Dolayısıyla buradan, hastaya çok sağlam bir hayatta kalma ya da iyileşme umudu verecek bir çare bulunabilir. Çünkü önceki yıl, bir çaresizlik anında “yapın o iğneyi bana” demişti, siz ona bu iğneyi yapmak zorunda olacaksınız. İşte bir tabu daha: son arzu, arzular, ölmekte olan birinin son arzuları. Bu ölmekte olan kişinin ne dediğine bağlı. Takdir etmek zorunda olan ise doktordur. Hasta bunu söylediğinde hastalığının yenilgiye uğrayacağını bilmiyordu. Bu tıpkı bir cüzamlının ya da yarım yüz yıl önce kesinlikle tedavi edilemeyen bir hastalığa tutulmuş bir kimsenin öldürülme-yi istemesi gibidir. Bu hastalığın elli yıl sonra iyileştirilebilir olacağını bilmiyordu.

Tam da, bildirinin imza sahipleri hastaya bir “yaşayan vasiyet” imzalatmayı öneriyorlar, bu sayede hasta, sancılı ve tedavisi imkansız bir hastalık durumunda, pratisyene, ötanazi uygulanarak acılarına bir son verme hakkı tanıyacak. Burada ortaya çıkan sorun hastanın rızasının özgürce ve aydınlık kafayla verildiğine kesin olarak hüküm vermek...

İlk başta. Ve sonra, burada çapraşık olan şey, tedavisi olanaksız bir hastalığa yakalanıp yakalanmadığı... Bu ne demek? Acaba şimdi tedavisinin imkansız olduğuna hükmedilmiş bir hastalığa mı tutulmuş...

Bugün açıkçası, tıbbın karşısında hiçbir şey yapamadığı hastalıklar var. Dolayısıyla, tanının hastanın kaçınılmaz ölümüne hükmettiği durumlar söz konusu. Bu durumda, hastanın ömrünü uzatmaya mı karar vereceğiz...

Biliyorsunuz, sanırım bunlar genellikle istisnai durumlar. Genel bir tavırla yargıda bulunamayız ve doktor her durumda tek yargıç olmaya devam eder. Ayan beyan ortada ki, pratik olarak, aslında, bazı vakalarda, yapılacak tek şey bu. Dolayısıyla, Nobel ödüllülerle tamamıyla hemfikirim ve kararlı

bir ötanazi taraftarıyım. Hatta pratikte, gözlerimizi kapatıp, iğneyi yapıyoruz, bunu başkaca yapmanın yolu yok. Aslında pratikte, gözümüzü kapar, iğneyi yaparız, başka türlü davranmanın yolu yoktur. Ama bu, yeniden gözden geçirilmesi gerekmeyen, her durum için geçerli, ebedi bir çözüm olmayabilir. Fakat tedavisi mümkün olmayacak bir hastalık anında, bir hastanın irade beyanını kutsal, dokunulmaz bir şey olarak düşünemeyiz. Bunu da hesaba katmak gerekir. Buradan bir dizi çok geniş nüans çıkar. Ben bunun biz felsefeciler, ahlakçılar için değil, hekimler için bir sorun olduğunu düşünüyorum. Hekim yaşamı korumak, onu uzatmak için vardır, ne kadar uzatırsa, o kadar iyidir. Ancak belli ki, pratikte bu saçmaladır. Ve özellikle, şu biraz korkunç olan yaşama döndürme teknikleriyle bu sorun bir kez daha ortaya çıkıyor...

Bu konuyla ilgili olarak, yaşama döndürme bazen sorun teşkil ediyor. Denebilir ki: başka bir müdahale olmaksızın ölmüş olacak birisi hayatta tutulabilir. Bu şekilde, doğaya karşı koymuş oluruz. Ve doktorun rolü de yaşamsal sürecin doğru işleyişini devam ettirmektir. Aynı zamanda onunla zıt düşer çünkü bu fonksiyonların kaçınılmaz olarak ölüme doğru yol almasını engeller. Bu bir çelişkidir zira eleştirilebilir bir yöndür, çünkü

belli durumlarda ölüme karşı mücadele ederek acıya yol açılır. Yaşama saygı adına...

Kesinlikle katılıyorum Şimdi, yaşamın işleyişine karşı mücadele ediyorlar... her şeyden öte, tıp bunun için var. Doktor kanınızın bileşenleriyle ilgili bir değişiklik yaptığı zaman, kalbinizin yerine size bir “tik-tak” taktığı zaman, orada ölümün kuvvetlerine ve organizmaya karşı da mücadele ediyor demektir. Tehlikeli bir yol! Tıp doğaya sürekli olarak şiddet uygulamak için vardır. Dikkat edin, Bir Marksist, insani tekniğin işlevinin tam da doğayı dönüştürmek, seyrini etkilemek ve kalbin yerine bir saat yerleştirmek olduğunu söyleyecektir. Eğer hastayı yaşatmanın tek yolu bu ise... ve biz, herkesin de tanıyabileceği gibi, seçkin, açık kafalı, göğüslerinde bir “tik-tak” olan, ve yıllarca böyle yaşayan insanlar tanıyoruz. Biliyorsunuz, etrafımız tabularla sarılmış durumda. Kalp nakline ilişkin önyargılar örneğin. Genellikle, duyumsal nakillerin aleyhinde ileri geri konuşanlar da bir miktar şüpheliler. Bir araştırma yapan bu kişileri neden suçluyorlar, belki de onlar insana daha iyi bir gelecek, daha uzun bir hayat sağlayabilirler... Biliyorsunuz, her zaman sandığımız tarafta değildir tabular. Bu konuda çok dikkat etmek gerekiyor

ve bence doktorun doğaya şiddet uyguladığını düşünen fikir tıbbın temelidir: doktorun yaptığı sadece budur. Onların yaptığı gibi akıl yürüterek, Nobel ödüllüler hastalıkları tedavi etmeyi yasaklayan Yehova şahitlerinin safında durur. Eğer bunu söylüyorlarsa, onları, Tanrı tarafından gönderildikleri için belli hastalıkları tedavi etmeyi reddeden Orta Çağ'ın ilahiyatçılarından ayırmayacağım artık. Mesela büyük müzisyen Manuel de Falla bir mistikti. Fazlasıyla Hristiyan olduğu ve iyileştirilmeyi reddettiği için öldü. Prostat gibi bir şeyi vardı, aldırma istemiyordu, hiçbir şey yaptırmak istemiyordu, çünkü bu hastalığı ona Tanrı göndermişti. Ve sonra, öldü. Nedir bu şimdi? Bu Orta Çağ'ın gericiliğidir. Dolayısıyla, bu düşünceye dikkat etmek gerekiyor. Eğer bunu böyle ifade ediyorlarsa, bu bana çok teolojik görünüyor.

Hayır, soruyu soran benim...

Ah evet... Ben artık hastalıkları tedavi etmeyi reddeden mistik teologlar ile Yehova Şahitlerini ayırt etmenin bir yolunu göremiyorum. Biliyorsunuz ki bunlar bazen, Tanrı onu iyileştirsin diye beklerken bir hastayı tedavi etmeyi reddettikleri, Tanrı iyileştirmekte geciktiği ve çocuk hayatını kay-

bettiği için mahkemeye çıkarılırlar, katil olarak kabul görürler.

Evet ama eğer size bu soruyu başka bir soruya gitmek için sorduysam: tıp biliminin yaşamı korumak ve ölüme neden olmak konusundaki aşırı gücü, bireylerin yaşamı ve ölümü üstündeki hakkı konusunda ne düşünüyorsunuz?

Burada teknolojinin belirsizliğinin dramını açığa vuruyorsunuz. Yaşam için teknoloji, ölüm için teknoloji. Barışçıl bomba, katil bomba...

Evet, ama bireylerin yaşamı söz konusu olduğunda ağırlığını daha çok hissettiren bir dram...

Bütün teknikler iki ucu keskin bir bıçak gibi: her şeye kadir, hem yaşam hem de ölüm için. Bu sadece tıba özgü bir şey değil. Bunu aynı zamanda atom enerjisinde, atomun içindeki kuvvette de görürüz. Haliyle burada, insanın biçimlendirici kuvvetinin belirsizliğinde barınan bir bilinç durumunun kaynağı bulunuyor. Yapılacak bir şey yok. Her halükarda, bu çok ciddi bir ahlak sorunsalı. Şüphesiz ki tıbbın güçleri var,

sonsuz değiller, ama... Ötanaziden taraf olan ilerlemecilerin sahip olabileceği teolojik önyargılara her zaman dikkat etmek gerek, yani yalnız Tanrı'nın yargıç olduğunu ve insanların benzerlerini yalnızca ölmeye bırakabileceklerini düşünmekten sakınmak gerek. Ve tekniğin onlara bahşettiği tüm güçlerden yararlanmamaları gerektiği düşüncesinden. Tanrı, eğer varsa, teolojinin Tanrısı asla insanın hastalıkları tedavi etmesini yasaklamamıştır, bunun kanıtı ise, hastaların tedavi ediliyor ama bir hastayı iyileştiren kişinin başına gökten ateş yağmıyor olmasıdır. Düşüncenin arkasında lanetlenmiş/mahkum edilmiş birini yaşattığımız düşüncesi yok mu... kim tarafından lanetlenmiş? Onu yaşatmaya kalkmak günah değil mi peki? Eğer olur da bir şekilde yaşarsa, Fakültenin gözü önünde, herkesin gözü önünde hayatta kalır ve sonuçta kimse kimseyi cezalandırmaz, doktorun kafasına yıldırım düşmez. Her şey mübahtır. Eğer Tanrı varsa, insana şunu derdi: elinizden gelen her şeyi yapın. Eğer yapabiliyorsanız, yapmak zorundasınız. Elbette sınır –temelde bir sorun yoktur– her vakada tekniğin durumuna göre belirlenir, kendisi hakkında bilinen şeye göre...

Sınır, siz bunun teknik olduğunu söylüyorsunuz, benim anlayışına göre sınır, özellikle, hastanın istencine bağlıdır. Örneğin Antik Çağ'da Stoacılar, güzel bir ölüme sahip olmayı, düşkünlükten iyi bir ölüme –ötanazinin anlamı budur- sahip olmayı tercih ederlerdi. Bunun için, ölümü kışkırtırlardı...

Sanırım burada biraz birbirine karıştırdığımız iki ayrı sorun var. Herkesin kendi yaşamı üstünde hakkı vardır, kendi ölümü üstünde. Kimse beni kendimi öldürmekten alıkoyamaz. Hiç kimsenin sınırlayamayacağı daimi bir hakkım var. Bu bir sorun teşkil etmiyor. Sorun, vicdan olgusu, bu da doktoru ilgilendirir. Ötanazi sorunu, doktorun hastayı öldürecek bir şeyi belirleme hakkı noktasında özetlenir. Çünkü doktor, aslında, bunun için değildir. Ancak teknoloji de mucizevi bir şekilde ilerlemiyor, hastasının ömrünü uzatmak da saçma olabilir. En basitinden. Aynı zamanda, hastalara yenisinden hayat verme, ömürlerinin uzatılması, birçok toplumsal sorun ortaya çıkıyor.

Evrensel, bütünsel bir çözüm olamayacağını, duruma göre sadece doktorun vicdanen bir yanıt verebileceğini söylediniz. Tamamına, kendilerini bütünsel olarak ötanazi yandaşı olarak ta-

mımlayan Nobel ödüllüler de, onu her durumda kesinkes reddedenlerle aynı doğrultuda davranıyor...

Bir defa, doktor olmayan ben, hem Nobel ödülleri hem de dahası doktorlar Tarikatını reddediyorum, çünkü nedir tüm bunlar? Bunlar büyücülerdir. Bu, otoritenin ilkesidir. Bir Nobel ödülü önünde boyun eğecek değiliz, çünkü birisi Nobel ödüllü olabilir ama çok kötü uslamlama yapıyordur. Hele ki, gerici olan ve daha da kötüsü tüm tabulara bağlı bulunan doktorlar Tarikatı önünde hiç boyun eğilmez.

Ötanazi uygulamayı kesinkes reddetmek, hasta üzerinde aşırı bir güç sergilemek değil midir?

Bana göre, onlar gırtlaklarına kadar mitoloji içindeler. Bir tabu ya da kontrolsüz dini bir inanç gereği, gerçekten de kendilerini bir hastanın yaşamı ve ölümü üzerinde hak sahibi görürler, hem sonra aslında bunlar yaşamı koruma makineleridirler. Biz, hekimden bir yarışma gerçekleştirmesini istemiyoruz ki! Örneğin, son derece hasta ve diyalize bağlanmak için haftada üç defa hastaneye gitmeye mecbur biri –böyle olan insanlar tanırız– bana şöyle diyor: “Evet, eğer

intihar etmek istesem, bu zor olmazdı, yarın hastaneye gitmemem yeterli, aynı gece üremi yüzünden ölürüm.” Yani, burada ötanazi, o çok basittir. Ve hasta olan burada tek yarığıştır. Ne başına bir silah dayamaktan, ne de camdan atlamaktan söz ediyor... Çok basitçesi sadece negatif bir eylem söz konusu... Bu önemli: olumsuz bir eylem. Doktor bunu üstlenebilir: hastayı öldürmez. Şöyle der: “yirmi dört saat daha yaşaması için ona hapını vermemin gereği yok. Ailenin rızası ile ona hapını vermiyorum.”

Zaten bildiriye imza atanlar etkin ötanazi ile edilgin ötanazi arasında ayırım yapıyorlar. Etkin ötanazide, ölüme neden olmak için yapılan bir iğne var, edilgin ötanazide ise hayatta kalmayı sağlayan bakımın azaltılması söz konusu.

Bunu aile de yapabilir... Makul, fantazi ya da dini inanç saplantılı olmayan bir aile vazgeçebilir. Doktor kendisini aklamak isterse, değerlendirmesini yaparak, şöyle yanıt verecektir: “Kurtulma şansı otuz binde bir.” Yani şansı yok. Çok açık bir şekilde... İşte bu noktada ilahiyatçı girer işin içine. Otuz binde bir şans: metafizik olarak, o bu ihtimalden kaçabilir. Sadece kaçınılmaz kırk beş saniye süresince beyne kan

gitmediği zamanki geri dönülemez kesin andan itibaren, ölümden dönülemez. Bu durumda, geri döndürülemez olmadığı sürece, teorik olarak varlığını devam ettirebilir.

Tam olarak aradığınız cümle şu: “Bir canlı ölmediği sürece hayattadır ve bu son saniyeye kadar da böyledir.”

Ah evet, bu, aynı şekilde Monsieur de la Palice’in de size söyleyeceği gibi: “Ölü olmadan önce, hala hayattaydı!” Yani, inançlı biri doğal olarak diyecektir ki: “Yalnız Tanrı bilir!” Milyarda bir şans var ve telaşlanmayacaksınız çünkü o, bu şansa Tanrı önünde sahiptir, yani! Bu, katıksız mistik bir şey. Bu yüzden, ben özellikle ontolojiyi, metafiziği, madde ötesi-ni ve teolojiyi, bir hastanın berbat acılarının dayandığı somut bir soruna karıştırmaktan kaçınmak gerektiğine inanıyorum kesinlikle. Ama ölüm karşısında hiçbir şey yapamayan ama süresiz olarak ömrü uzatabilen teknolojinin, tıp teknolojilerinin korkunç kuvveti ile ortaya çıkarılan bir sorun var.

Sizin için, bu yaygara, bu basın kampanyası, bizzat benim yapmakta olduğum şey, size faydasız ve boşuna gibi mi görünüyor?

Aslında ben bunun iyilikten çok kötülük ettiğine inanıyorum, çünkü bu, doktorun hastayla işini bitirmek konusunda sahip olduğu gücü kullanmasını daha da güçleştiriyor. Çünkü kendi kendisine hatalıymış, bir suçluymuş gibi görünüyor. Aslında, anlayışlı ve insani hekimlerin birçoğunun bunu yaptığına inanıyorum.

Kuşkusuz ki bu bildiriye imza atanların niyetlerinden biri, ötanazi uyguladıkları zaman aileyi ve hekimi suçluluk duygusundan kurtarmak.

Evet, niyetleri kesinlikle çok iyi. Ancak kendi kendime, sorunu bu kadar yüksek sesle ortaya koyarak acaba Boş verin, bu sefil ve sancılı komediye devam etmeyin. Bu olağanüstü bir eylem haline getiriliyor. Bence gerçekten insan olan her hekim bunu yapacaktır. Ancak, adeta, bu müdahaleyi kesen doktor kendine suçlu gibi görünecektir. Böyleyken, iki sorun var. Teorik olan metafizik sorun, söyleyecek bir şey yok. Ve sonra, duruma göre değişen bir sorun var; örneğin doktor teknolojilerin durumunu ve çoğunlukla yıldırım hızıyla gerçekleşen ilerlemeleri hesaba katmak zorunda kalabilir. Teknoloji, asla ölüleri diriltemeye kadar gi-

demeyecek! Ne de mevcut durumunda hiçliğe yazgılı birini, hiçlikten kurtarmaya kadar gidebilir... Peki ama teknolojilerin mevcut durumu nedir? Çok hızlı geliíiyorlar. Hastanın istenci de aynı şekilde. Örneğín, kanser gibi tüm tıp dünyasını uğraştırdığını söyleyebileceğimiz sorunlar için [...] Yıllar önce Lizbon'da, kanser araştırmalarıyla görevli Marsilyalı bir profesör gördüğümü hatırlıyorum, bana şöyle demişti: "Ah, on beş yıl içinde sorunu halletmiş olacağız!" On beş yıl geçti, sorun hala hallolmadı. Ama nihayetinde, bu Tanrı'nın insanlığa verdiği bir ceza değil, kanser onulmaz bir dert değil. Ötanazinin kutsallaştırılmasında da bir tehlike var: ne hayatı kutsallaştırmalı –her durumda muhafaza edilmesi gibi– ne de ötanaziyi, çünkü onu kutsallaştırarak, onulmaz hastalık fikrini de kutsallaştırmış oluyorsunuz. *A priori* olarak onulmaz dert yoktur. Sadece mevcut teknolojilerle mücadele edemediğimiz hastalıklar vardır. Ama bunlar tedavi edilemez değıllerdir, bu anlamda Tanrı'nın: "Kanseri tedavi etmek günahtır" diyeceğı Orta Çağ'a düşüyorsunuz. Birçok kişı temele kanseri yerleştiriyor, çünkü bir zamanlar cüzam ya da ne bileyim işte, sıracı için dediğimiz gibi, bugün tedavisi en zor olan hastalık o... Tanrı, Tanrı tarafından insanlığa gönderilmiş bu hastalığı tedavi etmenizi yasaklıyor ve bunu

tedavi ederek bir günahkar oluyorsunuz, ateşlerde yanacaksınız! Tedavi edilemeyecek hastalık yoktur, bunu da hesaba katmak gerek.

Mistisizmden, tabulardan, ötanaziyi kutsallaştırmaktan çok sık söz diyorsunuz. Bu, ölüme dair belli bir anlayıştan ileri geliyor: ölümden korkuyoruz.

İnsan hayatına değen her şey kutsallaştırılmaya meyillidir.

Ama bu her zaman böyle olmamıştır...

Peki o zaman, temelde, yaşamın kutsallaştırılması... sonuçta, politik olarak bunun nasıl başladığı çok iyi görülüyor: ötanazi taraftarları ilericidirler, ötanazi karşıtları ise tam tersine gericidirler... Aslında, her iki kesim de, her şeyden öte aynı şekilde yine ilerici bir fikir olan, insan yaşamının sonsuz değeri fikrinden etkilenmişlerdir. Engizisyon yargıçları böyle bir insan yaşamı duygusuna sahip değillerdi. Bizim için, bir insan yaşamı her halükarda son derece değerlidir, korunması gereken ilk şey bu insan yaşamıdır, herkes bunun için

var... bu da başka tabular üretir. Ama temelde, insan hayatının değeri ilerici ve insancıl bir tabudur.

Ve ölüm tabusu. Bugün daha da kuvvetlenmiş durumda. Bundan sadece birkaç yüz yıl öncesine kadar insanlar ölümü huzur içinde bekliyorlardı. Bugün olduğu gibi ondan kaçmak için çırpınıp didinmiyorlardı. Bu hususta, Stoacıların ölüm hakkındaki metinlerini bir daha okumak yeterli olacaktır.

Fakat modernlerle birlikte, yaşam beklentisi de teknolojinin durumuyla arttı. Bu tam da teknolojinin baş döndürücülüğü ve uzun ömürlülüğün artması meselesi. Ortalama insan ömrü durmadan uzuyor. Bugün, şehir ihtiyarlarla dolu, özellikle de kadınlar... Bir dullar dünyasında yaşıyoruz. Garip bir durum... fark etmiş miydiniz? Doksan yılı devirmiş ve hala şen şakrak yaşayıp giden, yapayalnız kadınlar... Aslında bu Hıristiyanlığın da suçu. Bir zamanlar Hıristiyanlık insanlığı ölümle bir arada yaşamaya, ölümü öğrenmeye, ölüme hazır olmaya alıştırmıştı –çilecilik (*mortification*) bir Hıristiyanlık kavramıdır. Çile çekmek, yaşarken ölmek, ölüme hazırlanmak demek. Ölüme hazırlanmak için ne yapmak gerek bilmiyorum, *De imitatione Christi* bunu her daim

söyler, *memento mori* (ölümü hatırla): sadece Stoacılar değil, özellikle de Hristiyanlar. Hem sonra öte dünya var: yaşmaya o zaman başlarsınız, hayat ölünce başlar! İnsanın ölümle bir arada yaşamasını sağlayan da bu. Huzur içinde ölünüz ... Şimdilerde bu inançlar zayıfladı ...

Fakat ben, tam da, bugün insanlara huzur içinde ölmenin öğretilmediğine inanıyorum. Onlar ölümün eşğine gelene kadar onu unutuyorlar. Ve hatta o an geldiğinde, öleceklerini unutsunlar diye onlara uyuşturucu ve sakinleştirici veriyoruz. Stoacılar-dan, ölüm karşısında geçmiş yüz yıllar ile bizim aldığımız tavır arasındaki karşıtlığı göstermek için söz etmiştim. Belki de bize böyle bir umut vererek buna neden olan teknolojik gelişmelerdir...

İnsanın hayata yönelik iddiası, doğal olarak gücüyle birlikte artış gösterdi. Ölüm her an ekonomize edebildiğimize inandığımız bir şey. Ölmek bir zorunluluk değil. Şunu söyleyenler ilahiyatçılardı: *mora certa, hora certa*: ölüm kesindir, kesin olmayan, Tanrı'ya şükür, saatidir. Yani, ölmek zorundayım, ama belirsiz bir tarihte, er ya da geç, mümkün olan en geç zamanda ... Olgunun kesinliği ile tarihin kesin-

sizliği arasına belirsiz beklenti girer birden. Hıristiyanlar bu umuttan pek istifade etmezler; fakat artık aslında bu umut çok büyüdü, ve insanlar çoğunlukla seksen yıldan fazla yaşıyorlar –yetmiş yaşında ölen biri, genç ölüyor– yani bu durumda, insan ertelenebileceğine inandığı bir şeyle yaşamaya hazırlıklı değil. Ve birisi öldüğünde, hep doktorun suçlandırıldığını fark etmişsinizdir: “Kurtarılabildi, ama gerekenler yapılmadı.” Teorik olarak doğal ölüm diye bir şey olmadığını düşünmeye şimdi meylederiz, ve ben zaten bunu başka bir yerde söylemiş olmalıyım. Bir doktor olan babam, doğal bir ölüm olmadığını düşünmeye hepten hazırды; doksan yaşımızda bile, küçücük bir kaza, bir kılcalın, bir damarın çatlaması gerek. “Evinden çıkınca zatürreye tutuldu”... Kuşkusuz, organizma daha hassas, daha kırılgan; virüsün, basilin onun üzerinde daha çok etkisi var, fakat aniden hesaplanamayacak kadar küçük bir kaza geçirmesi gerekti. Burada da ölüm bir kaza gibi görünür. Seksenlik, doksanlık, yüzlük birisi küçük bir kaza geçirdi, aslında teorik olarak bir gün daha fazla hayatta kalabilir, yaşayabilirdi. Yüz bir yaşında öldü, eh peki, teorik olarak yüz iki yaşına kadar yaşayabilirdi. İşte hep beraber düşünmeye hazır olduğumuz şey bu. Bu bir anlamda doğrudur da. Yani, sorun, bu hesaplanamaz ihtimalin ve

bilimin güçlerinin bu şekilde yorumlanması dolayısıyla biraz karmaşıktırılmıştır.

Az önce, hastanelerde ömürleri uzatılan canlı cesetlerden bahsederken, kimsenin işine yaramadıklarını söylediniz... Fakat bunu dile getirmenin tehlikeli olduğunu da hemen belirttiniz...

Evet, Nazizm el sallıyor. Elbette.

Peki, sonra ötanaziye reddeden hekimlerden kimileri konumlarını, buradan yola çıkılarak öjenizmi⁵ tanımaya kadar gidilebileceğini öne sürerek meşrulaştırıyorlar, neden olmasın? Altmış beş yaşında ölüm, normal olana bilimin karar vermesiyle beraber, bütün anormallerin öldürülmesi.

Bunun gözden kaçırmamamız gereken zayıf noktamız olduğunu –“biz” diyorum çünkü en nihayetinde ötanaziye evet diyorum– kesinlikle söylemek gerek. Biraz önce diyordum ki, insani olan insan ömrünün uzatılması fikri, ilerici bir fikirdir, solcu bir fikir olmalıdır. Bu yüzden,

⁵ Öjenik, modern anlamıyla ilk olarak Sir Francis Galton tarafından ortaya atılmış, sağlıklı ceninleri ayırıp, sağlıklı ceninler yetiştirmenin yollarını arayan, bilimselliği tartışmalı bir toplumsal akım veya toplumsal felsefedir [ed.n.].

Hitlercilere dönüşen başkalarına karşı bu hekimler ucuza insancılık ve ilerlemecilik savunucusu oluyorlar. Ve laf aramızda, tehlikenin gerçek olduğu söylenebilir. Burada da, tehlike, meselenin mevcut durumu göz önünde tutularak, bilinç ve iyi niyetle çözümlenir. Yaşı, kanser biliminin ya da tıp teknolojilerinin mevcut durumu göz önüne alındığında, bir hastayı tedavi etmeyi reddettiği için bir doktorun yoluna yordamına öjenizm ve Hitlercilik suçlamasını yöneltmek gülünçtür. Demek ki her durum için geçerli *a priori* bir kural bulunmuyor. Ama bizim, haber verdikleri tehlikeyi göz ardı etmememiz gerekiyor. Yalnız, karikatürize ederek söylendiği gibi insanın altmış beş yaşında ölmesi gerektiğine hükmetmek ile... Bu, budaların ortadan kaldırılmasına benziyor. Bunun anormal çocuklar konusunda, Liege davası⁶ sırasında da söylendiğini görebilirsiniz. Burada Talidomid mağduru, kolları ve elleri, olmayan, geri zekalı, tedavi edilemez bir çocuğun ölmesine izin veren bir doktor söz konusu. Daha can yakıcı olansa hala hayatta ve genç olmasıydı, teorik olarak hayatta.

⁶1962'de görülmüş ve yankı uyandırmış bir davadır. Tüm bir aile ve bir doktor engelli doğan bir bebeği öldürmekten mahkemeye çıkmıştır. Anne hamileliği sırasında kendisine yazılan Talidomide adlı sakinleştirici bir ilaç kullanmış ve kolsuz ve anüsüz doğan bebeğe aile ötanazi uygulamıştır. Bu ilaç binlerce bebeğin uzuvları eksik olarak doğmasına neden olmuştur [ed.n.].

Yani, o doktor eski Spartalıların, bugün ise Hitler'inkini andıran, uygulaması yüzünden suçlandı. Bu konularda, iyi niyetin, ufak farkları, ince ayrımları hissetmenin, somut olana dair sezginin, tüm durumlarda, yaşamsal faaliyetleri yerinde olan, canlı, aktif bir insanı ölüme mahkum eden acımasız bir doktor ile doksan yaşında, tüm doktorlar tarafından öleceğine hükmedilmiş bir hastayı ayırt etmeye yardım ettiğine inanıyorum. Yeter ki kötü niyetli olunmasın. Bence bu ince bir ayırım, bir iyi niyet sorunu...

Ötanaziye reddeden ve değerleri tersine çeviren doktorlar konusunda söylediklerinizi ilginç buluyorum...

Evet, tıpkı kürtaj için yaptıkları gibi. “Yaşamalarına izin verin...” Zaten bizzat sorunun belirsizliğinden kaynaklanan, konumların bir ters yüz edilişi söz konusu. Bunu bir sorunsal, aslında bir vicdan ve tereddüt meselesi haline getiren, bu sorunun ikizanamlı karakteridir; ve özellikle de bizzat teknolojinin ikircikli karakteri: Hem iyi yönde hem de kötü yönde. Her şey belirsiz. Basitliğin, yüreğin, insani duyguların yettiği sağlıklı kurallarımız yok anlamına da gelmiyor bu. Hekimler, makine olmadıkları zaman, *a priori* fikirlerle

kendi hükümlerini verirler: birisi bir vahşi gibi, zorlar, yaşamı neye mal olursa olsun her pahasına korur – bunu demenin yeri bu– sadece tek bir şeyden anlar, işini yapar, ömür uzatır, yeniden hayat verir, işi bu, bir yaşam verme, daha çok yaşamı koruma makinesi; ve tersine, diğeri, hiç de boş verilmesi gerekmediği halde olurlarına bırakan kişidir... Örneğin, hastanın istencine rağmen, bir sene önce dile getirmesinin mümkün olduğu bir isteğe rağmen, meselenin mevcut durumunda boş vermenin suç olacağını anlayamayan bir doktor. Bir önceki yıl hastanın “Artık daha fazla yaşamak istemiyorum.” dediğini bahane ederek meseleyi boş veren doktora ne derdiniz? Burada tasarruf doktorun. Ve bence birçok durumda bunu yapabilir, doğru hükmü verebilir. Nobel ödüllülere danışmaya gerek yok, hastalarını gerçekten gören bir kasaba doktoruna danışmak yeterli. Çünkü bütün bu sorunlarda ortak bir şey var, bu da son derece soyut uzmanlaşma, yüksek araştırma, temel araştırma durumu. Atom söz konusu olduğunda temel araştırma uygunsuz değil ama insan söz konusu olduğunda, yaşayan ve acı çeken insan söz konusu olduğunda, temel araştırma bizi hastadan epey uzaklaştırır. Fakat, bir kasaba doktoru, uzmanlığı olmayan bir doktor, artık bunlardan kalmadı –babamın zamanında vardı. Hastaları

yaşarken gören, insani sorunları tanıyan, katları tek tek çıkıp, kapııcıyı evinde görmeye giden, fakir biri için bir tavan arasına giden, olayı daha doğru görür. Babam bir kasaba doktordu, onu gece uyandırır, doktoru ilacı olmayan bir fakire götürürlerdi, yani yaşam da ölüm de onun gözleri önündeydi. Ondan bahsettiğim için beni affedin, uzman olmayan pek çok doktor için geçerlidir bu ... Ben ruhta ve kalpte belli bir sadelik olması gerektiğine inanıyorum.

Kitabınızda: "Yaşamdan el ayak çekme tek başına hiç kimseyi öldürmez." diye yazmıştınız. Ölümün iki bileşenini tartıyorsunuz, bezginlik (özel yön) ve fiziksel yaşlanma (nesnel yön). Sizce, pratisyene tedavisi mümkün olmayan bir hastanın acılarına bir son verme yetkisi veren canlı vasiyetin imzasını gerektirmeyecek ölümün reddi, mucizeler yaratan bu yaşama istenci ile bu yaşamdan el ayak çekme bir tezat oluşturmuyor mu? Vasiyetin imzası yaşama arzusuna ve dahası iyileşme olanağına bir engel teşkil etmiyor mu?

Şüphesiz, ki bu yine babamın söylediği bir şeydi, bazı bakımlardan, ölüm, yaşamdan el ayak çekmenin bir ifadesidir aslında. Hastanın daha fazla yaşamaya cesareti yoktur. Ve,

esasinda, bunu depresyon anlarında her an kendimizde de okuyabiliriz, değil mi? Artık şevkimiz hevesimiz kalmamıştır, bizi çevreleyen dünya ile –bu şizofreniyle ilgili de olabilir– hayat ile gençlik vesaire ile artık hiç bir bağımız kalmadığını hissederiz. Bu teslimiyet zaten bir ölümdür ve hastanın o kağıdı imzalamak için yaptığı hareket de çoktan bir intihardır, o hasta çoktan ölmüştür.

Ötanazinin tanınmasını kabul ederken, insanların bu eylemi gerçekleştirebileceklerini düşünüyor musunuz?

Tehlike, onun kolaylaştırılmasıdır/desteklenmesidir. O kağıdın imzalanmasının kolaylaştırılması. Yalnız, bu teslimiyet bir geçici hafıza kaybı (*cyclothymie*) olgusudur: bugün bir yılgınlık anında imzalayıverdiğiniz bir kağıt, –William James, görünen o ki, intihar eğiliminde olanlara “Yarınki gazeteleri bekleyin” diyordu– tıpkı 1940 Direnişçilerinin hep birlikte kalben ve ruhen teslim olmalarına benzer; ama sonuca bakılırsa direnme hakları oldu. Teslim olanlar, intihar eden vatanseverler, dönemin tanınmış cerrahlarından Thierry de Martel gibi, diğer günün gazetelerini beklememişti, sonunda bir

sonraki senenin İngiliz radyosu ... –demek ki bu insanın kendisini –anlaşılır– bir umutsuzluğun kollarına bıraktığı ve geleceğin açıklığını hesaba katmadığı kötü, duyuşal, patolojik bir değerdendirme. Bu açıdan, Ulusal Hekimler Birliği'ne hak veriyorum çünkü bu açılışı her daim hesaba katmak gerekir. Doktorun kendini korumak için hastadan istediğı bu kağıt oldukça tehlikelidir, çünkü bunun gelecek yıl, gelecek hafta hala sahip olacağınız düşünölüp taşınılmış bir istek olduğunu kim bilir? Genellikle, bu istek her zaman hastalığın ve bu hastalığa dair bildiğimiz şeyin doğasının işlevidir. Şimdilerde, insanlar kendilerini çok analiz edip, *Tıbbi Larousse*'u okuyorlar, tutuldukları hastalıklarla ilgili belli efsanemsi fikirlere sahipler ve örneğin kanser kelimesini bir tabu sözcük olarak kabul ediyorlar. Bu kelime asla telaffuz edilmiyor, onun yerine bazı örtmece kelimeler koyuluyor –aşığın yerine kaşığı koyar gibi– sizde bir kist var, bir çıban, küçük bir çıban, küçük bir lezyon var deniyor... o zaman bu sözcükleri kafasına takan hasta çoğu kez sorunu basitleştirmeye ve hastalığını çaresizleştirmeye yöneliyor. Çünkü çaresi olmadığına inanıyor. Hastalığınız, siz buna inandığınız için çaresiz hale gelir...

Çok tehlikeli olan, bütün vakalar için geçerli ve basite kaçan tüm çözümlerdir: üzerlerine eğildiğimizde bir çok ayrıntı keşfederiz ve en nihayet kimseye hak vermeyiz. [...]

Teorik olarak, ötanaziye evet diyorum. Ama tersine her durumda ötanaziye evet demek, zamanı, zamanın gücünü, geleceğe açılan yollarını, imkanları görmezden gelmek demektir: teknolojik gelişmeleri, hastalıkların gelişimini, hastalığına göre hastanın duygularının gelişimini... Aldığınız her karar, ne kadar düşünceli ve filozof olursanız olun, anlık, günün o anına, kararı alırken bulunduğunuz duruma bağlı bir karardır. Kendi ölümlerine karar verenlerde olduğu gibi bunların olgunca düşünülmüş kararlar olduğu vakalar hariç. Tanınmış, felsefi örnekler vermek gerekirse Marks'ın damadı Lafargue ve karısının intiharı [...]. Bu durum sosyalist partide büyük tepki yarattı, çünkü bizzat ilahiyatçı olmuş sosyalistler bu intiharı bir suç saydılar. Bu eski bir bilgenin tavrıydı: bunaklığı ve ihtiyarlığı yaşamak istemiyor, yaşamının baharında ölmek istiyordu... Bu gibi durumlar hariç, tüm kararlar pişmanlık duyabileceğimiz anlık kararlardır çünkü insan değişkenlik gösteren ve dahası evrilen de bir hastalığı olan bir zaman varlığıdır.

Biraz önce ölümü öğrenmediğimizi, bunun ne anlam geldiğini de bilmediğinizi söylediniz, peki ama acı çekmeyi öğrenebilir miyiz? Özellikle de psikofarmakolojik gelişmelerle, insanlara her şeyi kabul ettirebilir, psişizmaları üstünde oynayabiliriz.

Öğrenmek bir tuzaktır, bir metafor olan, çıraklık kelimesidir. Acı çekmeyi öğrenmeyiz. Koşma, daha yükseğe sıçrama, yüz metre yüzme alıştırmaları yaparız. Acı çekmeye gelince, acı çekmek öğrenilmez. Yalnız, *evvela (primo)*, alışırız. Bir alışkanlık söz konusudur. Kendisine eşlik eden eski bir sancısı olan, yani onu şaşırtmayan, hala kimi meşguliyetlerini devam ettirmesine izin veren bir acısı olan biri artık acıyı hissetmez, acı onun yaşam ritmine uyum sağlar. İkinci olarak, sancı kandırılır, tahammül edilebilir hale getirilir. Öyle ya da böyle yatıştıramayacağımız bir sancı olduğunu sanmıyorum. Bu bir öğrenim/çıraklık değil. Acıya karşı, nörolog ve hekimlerin yetki alanında bulunan ilaçlar vardır. Fakat hiçbir durumda öğrenim kelimesi bir şey ifade etmez. Çıraklıktan geçmeden hiçbir şey öğrenmemişsinizdir. Ama sadece, ona alıştınız, bu yüzden artık onu hissetmiyorsunuz. Ya da ikinci olarak, ona tahammül etmek için gerekli çareleri buldunuz... Yani *a fortiori [daha büyük bir kesinlikle]* ölümü

öğrenmek tam bir saçmalık. *De imitatione Christi* hariç, bunun bir anlamı yok. Zaten ben hiç yapmadıkları bir şeyi öğrenmek için ne yaptıklarını, ne düşündüklerini bilmiyorum. Bir şeyleri öğrenmek için, onu önceden biraz olsun yapmış olmak gerekir. Bu durumda, acı için bu belki biraz daha anlamlı olurdu. Peki ama ölüm için, ne öğrenmek istiyorsunuz? Şimdiden çok geç (...) Alışkanlık, daha çok uyum demeli. İnsan acısına, tanıdık acısına uyum sağlar.

Sancıları aşırı derece ıstırap veren hastalıklardan söz ediyordum. Bu, bir kez daha, bu hastaları, öldüler mi kaldılar mı fark edemeyecekleri bir duruma itene kadar ilaçların idaresiyle onların duyguları ve bilinci üzerinde oynayabilen tıp bilimi sorununu çıkartıyor ortaya...

Bir kez daha, bunun istisnai bir durum olduğunu söyleyeceğim. Tek bir defada tümü için karar veremeyiz. Bu, sıkıntıya değip değmediğine bağlı. Eğer hekim, hastanın yapabileceği şeyi, yapmak istediği şeyi –varsayalım ki bu büyük bir zihin olsun, bir yapıtı tamamlamak istiyor olsun– takdir ediyor ve acının gerileyeceği biliniyorsa. Gerekiyorsa, ilaçları verecektir. Bir diğer vakada ise, ak-

sine, hastanın çarmıh yolunu (*via crucis*) uzatmak, artırmak, onu çarmıhını akılsızca daha uzun bir süre taşımak zorunda bırakmak bir işe yaramaz. Her iki durumda da yargıç doktordur. Fakat her iki durumda da *a priori* şunu söyleyemeyiz: acıya katlanabilmesi için ona gerekli ilaçları vereceğim, ya da tersine artık daha fazla acı çekmemesi için onu acılarından azat edeceğim.

Biliyorsunuz, hayatta bir çok sorun, durumu kendi bütünlüğü içinde düşünerek benim dengeleme (*ponderation*) dediğim yolla çözülür –dengeleme, dengelemek: ağırlıklıların dengenin iki tarafında tartmak. Durum, yani hastalığın doğası, hastalığı iyileştirebilecek teknolojik durum, acının doğası, insanın acıya olası uyumu, hastanın istenci –yaşama istenci– ya da tam tersine yaşamaktan vazgeçiş. Karmaşık, somut, çok ayrıntılı tüm bu hususlarla birlikte, bir vicdan durumu söz konusu olur; vicdan durumu, şu ya da bu yönde mutlak olarak karar verilemeyen bir durum değerlendirmesidir. Ve soru sorduğumuz her defasında, şöyle cevap vermeye kalkıyorum: duruma göre değişir, duruma bağlı... “Bağlı”, “göre”; organik yaşamı ilgilendiren, yani içinde tüm organların sıkı bir karşılıklı etkileşim halinde olduğu ve bizzat belirlenimciliğin bazı ince ayrımlara takılıp kaldığı,

hastalığın kendisinin muğlak olduğu, –ve hatta kimi kez kişinin kendisinin bile acı çekip çekmediğini bilmediği– hücrelerden oluşan bir organizmayı ilgilendiren olgular söz konusu olduğunda bir o kadar karmaşıklaşan bir durumun tüm unsurlarını hesaba katmayı gerektirir. Ve dolayısıyla, muğlaklık işte budur: yaşamın var oluşunun yasası, hastalığın uçucu karakteri. Dikkat edin, bir anlamda, araştırmayı tutku verici kılan ve onu zorunlu olarak insani bir sorun haline getiren işte budur. Ama genel tıbbın düşüşe geçmesinin büyük bir talihsizlik olduğuna inanıyorum. Öncelikle bizzat hastaların kendileri için, uzmanlığı olmayan doktorların yerini daha ileriye göremeyen bir uzman yığının, sürüsünün alması, göz doktorunun sadece kornea ile, dermatoloğun sadece ciltle ilgilenmesi, bütün hakkında, yaşayan, hastanın kendisi, sorunları hakkında karar verecek ve tüm bunların sentezini yapacak birinin olmaması, basite kaçan, ikircimli, her vakada aynı çözümlerin getirilmesine ve şu ya da bu yönde *a priori* karar alınmasına neden oluyor... Sonuçta, klinik anlamı oluşturan ve hekimler daha az bilimsel yayın ve daha çok Horace ve Seneca okuyup hastaları gördüğü ve sorunlarını bildiği zaman daha yaygın olan her şey (kayboldu).

Az önce, sizin cümlelerinizden birini alıntıliyordum: “Yaşayan bir varlık, ölmediği sürece hayattadır ve bu son saniyeye kadar da böyledir.” Hayatta kalma içgüdüğü ile ölüm arifesindeki acıların hangi noktaya kadar uzlaştırılabileceğini düşünüyorsunuz? Sizce hayatta kalma içgüdüğü ile acı karşısında duyulan umutsuzluk arasındaki diyalektik nasıl işliyor?

Umutsuzluk, tam anlamıyla tümenden umut yoksunluğu, yani gelecekte tümenden vazgeçme, bir çok insanın tanımadığı, sadece kitaplarda ya da samimi olmayan romantiklerde bulunan zor katlanılabilir, zor yaşanabilir bir duygu; tıpkı bir şair ya da romantik bir müzisyenin olabileceği gibi “umutsuz”... ama gerçekten umutsuz olduğumuzda, artık başımıza bir kurşun sıkmaktan başka yapacak bir şey yoktur... Umutsuz bir insanın durumu tarife gelmez, akıl almaz. Bir saat sonra ölecek bir sürü genç insanı anlatan *Lettres de fusillés* [Kurşuna dizilenlerden mektuplar] adlı derleme işte bu yüzden her defasında beni gözyaşlarına boğacak kadar duygulandırıyor. Okuyacağınız mektup, öleceğini bilen bir gencin yazdığı bir mektuptur. Bu durumun bilincinde olmak katlanılabilir bir şey değil. Ölecek olan genç bir Hristiyan, eh evet, ne düşündüğünü biliriz... Bir komünist, bir

amaç uğrunda öldüğünü düşünebilir... Yani, umutsuzluğun pek az tahammül edilebilir olduğuna ve çoğunlukla da umutsuzluğun samimi olmadığına inanıyorum. Bu edebi bir hissiyat. Her şeyden önce, “umutsuzum” derken bundan bahsetme gerçeği, işte o an öyle olmadığınız anlamına gelir. Hala yaşayan biri her zaman bir umut taşır: bir saniye daha yaşamak. Bu yaşama özgü bir şey. Umut var olmaya endeksli bir şeydir. Çünkü –bu somut olmaktan çok felsefi bir şey– varlıkta doğal olarak varlığın devamı söz konusudur. Var olmaktan kesilme varlıkta içerimlenmez. Kesinti dışarıdan gelir. Eskilerin, Parcea’ların düşündüğü gibi, birileri teli keser. Dışsaldır, aşkındır, varlığın kendisinden bağımsızdır. Varlık kendi olumsuzlanmasını içerimlemez. Olumsuzlama başka yerden gelmek zorundadır: bir hastalığa tutuldunuz, bir darbe aldınız, her zaman dışrak ve dışsaldır. Bu da umutsuzluğun, kendi başına, varlığa öyle ters olduğunu gösterir ki ani ölümü çağırır ya da ölümü öne almak üzere intihara neden olur. Yani bu durumda, intihar ve umutsuzluk arasında çok yakın, doğrudan bir bağ vardır, bu çözümün yokluğu olan tek çözümdür. Umutsuz birinin tek arzusu kendini öldürmek olabilir.

Eğer umutsuzluk sadece bir hayal ürünüyse, her vakada bir hayatta kalma içgüdüsi kalıyor (geriye)...

Evet sanırım. Sanırım. Ve sanırım eğer ötanaziyi önerme ehliyeti olsaydı, çok az insan bundan faydalanırdı.

Öyle mi düşünüyorsunuz?

Sanıyorum. Biliyorsunuz, ölümcül bir hastalığa yakalanmış bir hastanın ne düşündüğünü bilmek zordur. Hikayeler anlatıyordur kendi kendine muhakkak, hatta kendisine yalan söylen-
diğinden şüphelense bile tek istediği bu yalanlara inanmaktır. Birkaç sene önce bir doktorlar kolokyumuna katıldım. Onlar da tam yalandan bahsediyorlardı. Bu yapılmalı mı? Yalan söylenmeli mi? Amerika Birleşik Devletleri'nde, gerçekler acımasızca söyleniyor. Fransa'da yalan söyleniyor. Bu beyleri yalan taraftarı olduğumu söyleyerek uyardığımı hatırlıyorum. Ve bana dediler ki: tabii, biz de ... Evet, ve genellikle yalan söylemek gerekmediğini çünkü hastanın tek isteğinin yalana ortak olmak olduğunu, bilinç dışında –çünkü insan samimiyetinde bir çok katman vardır değil mi– çok iyi anladığını, kendisine yalan söylenmesini kabul ettiğini ve kendisine bir hikaye anlattığını eklediler; sonuçta, aslında, bu belki de sadece bir ağrıdır, sonunda bir kalp krizi olduğunu kabul eder, bir göğüs ağrısıdır, bir romatizmadır. Bu hikaye içinde, bir mit olduğunu anladığı halde bu mit için-

de yaşarlar. Bir hile yapmak istediğimizi çok iyi anlar ve oyuna katılırlar. Tanıya, kendilerine bir hayatta kalma umudu veren hipoteze inanmak isterler.

Bu hep belli bir ölüm algısına göre. Ölümünden korkarız.

Ve ondan korkmakta hakkımız var, çünkü tıp, aslında, bizi mucizelere inanmaya götürdü, öyle değil mi? Bu anlamda, haklıyız. Bundan sonuna kadar sorumlu olan tıptır. Sadece istatistiklere danışmak söz konusu: tedavisi mümkün olmayan/onulmaz (*incurable*) hastalıkların sayısı git gide azalıyor ve genel olarak, tedavisi olmayan hastalık kavramı kesin, bilimsel bir kavram değil. Onulmaz, yaklaşık bir sıfat. “Kabaca, aslında, gerçekte, hastalığınız iyileştirilemez”, onulmaz işte bu demektir. Hem sonra zaten her daim atıfta bulunmak gereken zaman, gelişme, evrim, tarihsel boyut onulmaz hastalığın içeriğinin yavaş yavaş silinip gitmesine neden oluyor. Her zaman tedavi edilemez bir şey olacak, yani hastalıkların hastalığı olan ölüm. Bir hastalık illa tedavi edilebilirdir. Ölüme gelince, o sağlıklı olanların hastalığıdır. Yani burada, şu temayı buluyoruz: yaşamın bir parçasını teşkil eden ölüm, yaşam için gereklidir... En önemli şey, devamlı olarak, özellikle de organizmadan bah-

sedildiğinde, bütün bu dalgalanmayı yaratan tarihsel boyuta, gelişime, ilerlemeye, insanın içine yerleştirildiği zamansallığa başvurmak... Yaşama bağlı olmaktan bahsediyordunuz. Çok Hıristiyan, çok sekte bir dil kullanmamaya dikkat edin. İnsanı yaşama çok tutkun olmakla, ona çok bağlı olmakla suçlayanlar tanrıbilimciler ve vaizlerdir. “Ölmeyi öğreniniz dostum”. Bunlar, “Kardeşim, öleceksin” diyen Terapistlerdir ve her gün bir kürekle azar azar kendi mezarlarını kazarlar. Ve tam aksine bilim bize diyor ki: bu asla zorunlu değil! Fakat, kendi özgür irademe sahibim, herhangi bir nedenle eğer ölmek istersem, bu hakkı, bu imkanı kendime vermeliyim. Çünkü onulmaz hastalık kavramının bir şey ifade etmediğini teorik olarak söylesem de söylemesem de, şu da bir o kadar doğru ki tam da tarihsel boyut içinde yer aldığımız ve bugün konuştuğumuz için, terapötik cephanenin aciz kaldığı hastalıklar vardır. Yalnız insan konuşan, düşünen ve gelişiminin bir anında sorular soran zamansal bir varlık olduğu için, belli hastalıkları tedavi edip etmeme imkanını ve belli vakalarda da ölümü kabul etmeyi hesaba katmaya mecburdur. Demek ki ölüm, tarihsel bir durumun sonucu olabilir. Tarih, zamansallık her şeye karar verir: Hem tedavi imkanına hem de teslimiyetin zorunluluğuna. Bütün bunlardan yorulmuş ve bir hemşireye “Bu uğursuz, alaycı bir komedi, tedavilerinizi bir yana

birakın, toplayın iğnelerinizi ve can vermesine izin verin.” diyen bir doktoru gözümün önüne getirebiliyorum. Ve bu da zamanın, anın tarihsel durumu gereğidir.

Sonuç olarak ben, hastaların tarihsel durumuna bağlı olarak, tıbbın, doktorun, hastalığın ve hastanın belli bir döneminde ötenaziden yanayım. Vakanın somut niteliği söz konusu. Her vakada aynı şekilde karar alamayız, ama özellikle zamansallığın, onun taşıdığı belirsizliğin ve dayattığı insani ayrıntıların kabul edilmesi son sözdür. İnsan bir zaman varlığıdır. Yani her aşırı soyut, aşırı basitleştirici konum, ne olursa olsun yaşamı korumak ya da hastanın yeterince yaşadığını söyleyip hayatına son vermek sorunun karmaşıklığını ucuzlaştıran, tarihsel olmayan, tarih dışı iki çözümdür.

7 Temmuz 1974,
Daha önce yayımlanmamış.

Beden, şiddet ve ölüm

Vladimir Jankelevitch, neden ölüm kaygısı?

Neden mi ölüm kaygısı? Dinlerin bize öğrettiğinin ve insanların ortak olarak söylediğinin aksine, ölüm kaygısı, öte dünya kaygısı değildir. Belki Orta Çağ'da ve aşırı dindar toplumlarda böyle olabilir ama bence ölüm kaygısı öte dünya ile değil, birinden diğerine geçiş ile ilgilidir. Bu, temsil edilemeyen bir şeyin, kaygısıdır, daha önce hiç tecrübe edilmemiş, ilk ve son defa yaşanan, ilk defasının sonuncu olduğu bir deneyim. Bu, tamamen farklı bir düzene ya da hiçbir şeye

katılmaktır. Dünyanın en büyük acısı ne olabilir? Dünyanın en büyük dönüşümü? Bir dönüşüm bile değil çünkü dönüşüm tıpkı “transformasyon” sözcüğünün de belirttiği gibi bir biçimden bir diğerine geçiştir, ama ölüm biçim yokluğuna geçiştir. Öyleyse bu fikir temsil edilebilir değildir, deneyimsel bir ilişki değildir. Yani bu bir öte dünya kaygısı değildir çünkü öte dünya kaygısı bir başka yaşam kaygısıdır, sonraki bir yaşam, daha iyi ya da kötü farklı bir başka dünya... Bu bir cehennem kaygısı değil bence, deyim yerindeyse, bu çok daha metafizik bir şey. Tamamen farklı bir şey. Hatta bunun farklı olduğunu bile söyleyemeyiz, başka olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü aynının düzeninde olan başka aynıyı içerimler. Mesela, bilinmeyen bir ırktan birini tanıtıyorlar size ya da hiç görmediğiniz çok sıra dışı bir hayvanı, bu daima başkadır, aynının çerçevesi içinde mutlak olarak başka. Oysaki ölüm hiçbir mihenk taşı olmayan başkadır, bu dünyadan hiç bir şeye göndermede bulunmayan başka, dinlerin bize söylemediği bir nevi mutlak öte dünyadır.

Toplumsal temsillerin kodlanması ve cenaze pratiklerinin düzenlenmesi, ölüm için ayrılmış toplumsal bir alanın sı-

mrlanması üstünden, kiliseler ve devletin ölüm karşısındaki tavrı hakkında ne düşünüyorsunuz?

Eh, tabii! Kiliselerin tavrı, bazen inananı endişelendirse, afallatsa ya da sonsuz acılardan bahsetse bile temelde güven vericidir. Elbette bu dünyadan ayrı bir başka dünya olduğu anlamında güven vericidir. Eski dinlerde olduğu gibi, “nehri” aşarız, kadirgasıyla sizi bir sonraki kıyıya taşıyan Caron’dur. Bilinmeyen bir topraktasınız, ama bir topraktasınız, onu henüz tanımıyorsunuz. Büyük bir yolculuğa çıkıyorsunuz, tüm yolculukların en büyüğüne, sonsuz bir yokluk. Bunlar ampirik kavramlar: yokluk, yolculuk. Ne aya gidiyorsunuz ne de en uzak galaksilere, başka bir dünyaya gidiyorsunuz, Öte Dünya’ya. Görüyorsunuz ya, dilin kendisi bile ölümü tarif etmek için biçilmiş değil. Kullandığımız bütün kelimeler ampirik: Öte Dünya, bir dünya, başka yani bizimkinden çok farklı, ama hala bir dünya, üst-yaşam, hala bir yaşam ama bizimkinden farklı. Ne yapmalı? Dil –ön ekleri, son ekleri ile: değişim (*transformation*), dönüşüm (*transmutation*), başkalaşım (*metamorphose*), v.s.– bu değişimi ancak ampirik şeylerle ifade edebilir: birinden bir diğerine geçiş. Ölüm bir yerden bir diğerine geçiş değil, o sonsuz, o hiçbir

yere bakmayan bir penceredir. Düşünce bunu temsil etmeye çalıştığı zaman, zarar görür, kendi kendini ortadan kaldırır, çünkü düşünce algı gibidir. Dinlerin kurduğu her şey “ampirikleştirmek” [deneyselleştirilmek], öyle olmayan, düşünceyi ezen, yok eden bir şeyi ampirik hale getirmek için yaratılmıştır. Çünkü hiçbir düşüncesi düşünceden yana değildir. Düşünce hiçliği düşünmeye kalktığında kendini ortadan kaldırır, çünkü düşünce bunları karşılaştırabilmek, birbirinden ayırt etmek için bir kavramı diğerine, bir imgeyi bir diğerine bağlar. Yani bütün sözcüklerimiz –farklılık, kıyaslama– bizim ikisi arasında, birbiri ardına gelen şeyler arasında olduğumuzu içerirler. Fakat ölüm işte orda, korkunç, kendi türü içinde tek, hiçbir şeyle ilişkisi yok, haliyle tam olarak akıl almaz, saçma... ne isterseniz deyin artık!

Kendimize ölüm karşısında bir tavır olup olmadığını bile sorabiliriz. Çünkü tavır sözcüğünün kendisi bile süre giden bir şeyi içeriyor. İktidar karşısında benim tavrım nedir, Devlet karşısında, kötü güçler karşısında? Yani kendime bir tavır ve yaşama tarzı biçiyorum, ama ölümün karşısında, elimden gelenin en iyisi onu düşünmemeye çalışmak, çünkü ilkin onun hakkında düşünecek, söyleyecek hiçbir şey yok; o, söyleme, düşünceye meydan okur. Demek ki bir

tavır yararsızdır ve genel olarak bir tavrın kendisi –ki tamamen antropolojik ve toplumsal, devinim halindeki var oluş içerisinde gerekli bir kavramdır– hakkında söyleyecek hiçbir şey olmayan ölüme değil ancak ölüleri kullanma tarzına dayanır. Ölüleri ne yapacağız? Cenaze törenleri, onların defnedildiği yer... gömütlük denilen bahçeler, buralarda tabutlar (çimenlikli bir bahçe gibi) düzenli düzenli yerleştirilir, başlarında bir mezarlık bekçisi vardır, mezarlara numaralar verilir... tüm bunlar, bunların temsil ettiği gülünçlük, bir mezarlığın gülünçlüğü düşünüldüğünde akla gelen her türlü saçmalık...

Mısırdaki, ölümler mumyalanıp lahitlerin içine konuluyordu. Lenin mumyalandı, kadavrası bir mozolede sergileniyor. Bazı kabileler ölümlerini açık havada sergiliyor. Hristiyan medeniyeti cesetlerini, diriliş inancıyla her türlü dış etkenden korumak maksadıyla gömüyor. Diğer kültürlerde cesetler yakılıyor. Sizce toplumun yapısına göre bunun bir anlamı var mı ve cesetlere yapılan muamele biçimleri ne anlamda farklı bedensellik (corporeite) anlayışlarını ifade ediyor diyebiliriz?

Hep aynı şey: güven vermek, rahatlatmak. Cesetlere yapı-

lan muamele ya da bütün bu şeylerin düzenlenişinin ifade ettiği şey, özünde rahatla(t)ma isteğidir. Herkes rahatlatmak ve ölüleri bütünleştirmek ister, ölüleri ve yaşayanları. Zeigler'in kitabında bununla ilgili bir şeyler var: ölülerimizle yaşamak. Ama bugün bir dini uygulayan bir filozofun olduğunu biraz unuttuk, yani Auguste Comte'un önerdiği insanlık dinini. Şunu söyleyen Auguste Comte'tu: "İnsanlık, yaşayanlardan çok ölülerden oluşur." Bu tam olarak, hiçbir şey demek değil. Güzel, ama hiç bir anlama gelmiyor. Bu ölüler kültüdür, Hristiyan takviminin yerini tarihin büyük isimlerinden oluşan takvim alsa, örneğin bugün beş... Charlemagne olur. Onun pozitivist bir takvimi ve ölüleri kullanma biçemi vardı. Çünkü pozitivizm kullanışlı, çok kullanışlı kavramlar arar ve hiçbir şey bir ölümden daha kullanışlı değildir. Ölüler pek itaatkardılar, onlara söylettiğimiz her şeyi söylerler, yeter ki onları kullanmayı bilelim. Zaten mezarlıklar her zaman düzenli bahçelerdir, ölüler mezarları rahatsız etmek için kalkmazlar yerlerinden, uzun bulvarlar, çok düzenli, çok simetrik, dik kesişen koridorlar vardır, aranılan mezar her zaman bulunur. İnsan yerleşim yerlerinde hiçbir yer yoktur ki bir mezarlıktan daha düzenli olsun.

Cesetlere muamele etmenin farklı tarzları olması muh-

temelen, bedenlerin dinlere ve medeniyetlere göre farklı şekillerde kavrandığına işaret ediyor. Bizim cesetlere muamelemizin, Batı'da bizim bununla yüzleşme üslubumuzun Hristiyanlıktan, örneğin ölümlerin diriliş fikrinden etkilenmediği kesin. Sanırım çoğu din cesetlerden korkar –burada bunu büyük çekinceyle dile getiriyorum çünkü ben bir din tarihçisi değilim– ama mesela Yahudiler hiçbir şey için cenazeden kurtulmak, onu derhal mezarlığa defnetmekten daha çok acele etmezler. Onlarda Hristiyanlığa özgü bir şey olan ölü sevicilikten eser yoktur. Hristiyanlıkta tam bir ölü sevicilik söz konusudur. Bu Hristiyan medeniyetinin özelliklerinden biridir, öyle önemlidir ki cesetten korkan dinleri bile etkilemiştir. Yahudiler bile çok Hristiyanlaşmışlardır. Bu ışıktaki Museviliğin Hristiyanlaşmasını çalışmak çok ilginç olurdu. Fakat ikisini de iyi tanımadığım için çok çekinceli konuşuyorum. Mesela, ölünün maskesini almak gibi, başka bir yerde korkunç gelebilecek bir Hristiyan adeti var, ya da elinin kalıbını almak gibi. Biliyorsunuz ölünün elinin kalıbı alınır ve bir masanın üzerine yerleştirilir. Ama özellikle cenaze maskesi, bilinçdışımızın derinlerinde aslında bundan korkarız, fakat alışmış durumdayız ve bunu güzel bile buluruz. Deriz ki: “Ah! Ne kadar da güzel!” Bu doğru da de-

ğildir hani. “Ne kadar da güzel.” Ama Marcel Proust ölüm döşeginde fotoğraflanmıştır örneğin ... bunlar çekilmiş fotoğraflardır. Dostlarından birisinin yaptığı çizimde, geçirdiği korkunç ameliyattan sonra örtüsüyle Maurice Ravel. Dolayısıyla, sözüm ona yaşayanınkinden daha güzel olan ölüm maskesine dair bu marazi, hastalıklı takıntı söz konusu.

Sorunuzda sözünü ettiğiniz Lenin’in mumyası, Hristiyanlığın, Hristiyanlık karşıtı ve maddeci toplumsal bir sistem üzerindeki etkisinin iyi bir örneği. Uzanmış insan yontusu yapan Mısırlılar ya da Hristiyanlar gibi yapmak. Lenin artık böyle bir yontu, bu kesinlikle Hristiyan etkisi. Ortodoksların cesetleri Katoliklerden çok daha az sevmesine rağmen, Hristiyanlık Rusya’da Ortodoksluk biçiminde büyük güç sahibi. Ceset aşkı Katolik’tir. Katolik ölü sevicidir, ölüpe-resttir. Bir cesedi yaşayan birinden daha çok sever. Teolojik ve dogmatik temel, ölümlerin dirilişidir, fakat dahası Hristiyan uygarlığının özelliklerini açıklayan bir tür ölüm dini, bir ölüm sevgisi söz konusu: insanın yüz çevirmesi gerektiğine inandığım ölüm sevdası, ölü aşkı, ölüm merakı, korkunç şeylerin merakı. Bir Hristiyan cesetten kurtulmakta acele etmez. Bir cesetle pekala yaşayabilir, ama sonunda bereket versin ki kötü kokar! Dolayısıyla, ondan kurtuluruz. Bir ölü-

nün güzelliği... Ölüm güzel değil, ölüm berbat, çirkin ve doğaya karşı. Eğer “doğaya karşı” bir anlam taşıyorsa, hiçbir şey ölümü sevmek kadar karşı olamaz doğaya, bu kendi karşısını sevmek, kendi olumsuzunu sevmek demektir. Ancak, kendini olumsuzlamayı sevmek, savaşları, şiddet ve vahşeti sevmek, aşk dininin karşıtı olan vahşetin her yanını açıklıyor. Hristiyanlık bir sevgi dinidir, ve paradoksal olarak, bir ters yüz söz konusu, karanlık bir yüz, Hristiyanlığın gizli yüzü olan ölüm sevgisi.

Belli başlı uygarlıklarda, bizimkinin aksine, ölümün trajik bir olay değil de bir kutlama vesilesi olmasını nasıl açıklamak gerekir? Çünkü öyle görünüyor ki, yalnız başına ölmek bir topluluk ile ya da bir grup adına çevrelenmiş olarak ölmekle aynı anlamı taşımıyor.

Evet, tüm bunların biraz aynı şeyle ilişkili olduğunu sanıyorum. Bunlar, bu korkunç, rahatsız edici, insan yazgısının büyük bilmecesi olan şeyi evcilleştirmek için farklı köklere sahip insan uygarlıkları. Dindar olalım ya da olmayalım, derinde, insanın asla çözemediği ve sonunda belki de bir umut olan bir giz var: bu ölümün gizemi. Demek ki, onu alışılabilir,

yaşanabilir kılmak, onunla bir aşinalık yaratmak söz konusu. Auguste Comte gibi bir pozitivist, bir ölü dini yaratarak bu gize aşinalık kazanır, diğerleri ise örneğin Meksika'da olduğu gibi ölüme neşe katarak bunu yapar, öyle ki burada korkunç şeyler olan kaval kemiği ve kafatası, ölü maskesi birer çocuk oyuncaktır. Hatta –aslında burada mesela bunu çalışmış olan Ziegler gibi bir etnologumuz eksik– Meksika'daki bazı kutlamalar sırasında çocuklara tatlı niyetine büyük iştahla yedikleri şekerden kuru kafalar verilir. Aslında Avrupa'dan uzak değiliz ama bizim uygarlığımız bugüne kadar, iğrençliğe özgü bu tip oyuncakları, bu tip gevrekleri hep dışladı. Ama bunlar ölümü aşınalaştırma, onu yaşanabilir kılma, bir sakız gibi çiğneme teknikleridir... Bir ölünün kafatasını bir şeker gibi çiğnemek, hem sonra hasta da değiliz... Bu, arpa şekeri gibi yumuşak ve güzeldir. Ve öte yandan, mezarlıklarda müzikleri, ortaya yayılan tatlı parfümleri, aileleri için bekleme salonları ve nihayet her tür cenaze merasimi ve aynı zamanda yolunu bulup çok para kazanan girişimcisi ile tamamen saçma bir tür ölüm medeniyeti olan Amerikalılar var. Üstelik bazen, ceset mumyalanır, sonra elinde divitiyle yaşamı sırasında beğenildiği bir hale getirilir, elinde divitiyle falan... vesaire. Böylece, ölüm yoluyla yaşamın simülasyo-

nu olan, bu türden korkunç şeyler görürüz. Bunlar, çaresizlik korkusu, belirsizlik korkusu ile açıklanan bu insani deliliğin aldığı değişik biçimler. Tüm bunlar, ilk sorunuz içindi, temel soru ve bu kaygı çok düşünülünce, çok yakınımızda olunca rahatsız edicidir, ve sonra ölüm denen o korkunç şeye aşına olunca da kaygı silinir.

Ölümden uzak, sağlıklı, ölüme hemen aday olmayan (hepimiz ölüme adayızdır ama bu uzak bir adaylıktır) biri, *a priori*, ölümü düşünmez; fakat yalnız ölen bir ihtiyar için kaygı daha büyük olmalı, her halükarda ölecek olan birinin, aklında temelde ne olduğu, kaygılı olup olmadığı bilinmez; ilkede, mantıksal olarak, yalnızken daha kaygılı olmamız normal görünür. Bu da, ölüm karşısında ilkin onu kalabalıklaştırmak olan tepkiyi açıklar. Pascal'ın cümlesini biliyorsunuz: "Yalnız ölürüz". Yani, korkunç olan şey, yalnız ölmek ve yalnız ölmemek için toplum içinde ölürüz, çene çala çala. Sokrates'in ölümünün, Eski Yunanların temsil ettiği haliyle anlatıldığı Platon'un *Phaidon*'u uzun bir gevezeliktir; felsefe yaparak, birlikte sohbet ederek, her hangi bir şeyden, birçok şeyden bahsedilir, sonra Sokrates etrafını çevreleyen arkadaşları arasında baldıran içip ölür. Sokrates doğrudan doğruya, diyaloga yeniden başlayacağı, onu bekleyen İlk Çağ

Bilgelerinin bulunduğu Mutluluk adalarına gider ve filozofça tartışmayı sürdürür. Haliyle bu kesintisiz uzun bir gevezeliktir. Zaten *Phaidon*'da Platon'un şöyle bir cümlesi var: "Sayıca fazlaydık". *Phaidon*'un başında, ölüme mahkum, baldıranı henüz içmemiş olan Sokrates'in çevresini tasvir eder, orada olan karakterleri, Sokrates'in dostlarını anlatır ve der ki: "Sadece birkaç kişi değiliz, kalabalığız." Bu, topluluk içinde bir ölümdür, çene çala çala. Sokrates'in ölümü filozofça bir ölümdür, o bilinçli öldü, Mutluluk adalarında ağırlanacağını, ödüllere layık olacağını çok iyi bilerek –her ne kadar ödüllendirme fikri hiç de Yunan değil, aslında daha çok Hıristiyanlığa has bir fikir olsa da.

Bir sınıf ölümü var mıdır?

Uygar denilen ya da öyle olduğuna inanılan bir ülkede ölümün kuşkusuz toplumun sınırlarına girmesi şaşırtıcı değildir... Önce, bu bir medeni hale ilişkin bir olgudur, bu toplumsal hayata karışmış bir olgudur ve netice olarak bir sınıf olgusudur. Bir zamanlar birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü sınıf ölümleri vardı... Bugün, çok güzel bir cenaze arabamız olabilir: "Hangi sınıfta ölmek isterdiniz? Birinci?" Bu da sınıf

ölümünün alay konusu olan yanı, popülist şiirlerin konusu olan fakirlerin cenaze arabaları, popüler bir romandaki toplu mezar, popüler hayal gücü ve kısacası haklı olarak, sonra zenginlerin ölümü. Bu bakış açısından sınıfları bu kez cenaze merasimleri anlamında alırsak, sınıf ölümünün de rahatlatıcı kategorileri işin içine sokmasına karar verilmiştir. Örneğin cenaze merasimleriyle görevli memur size şunu salık verir: “Meşe bir tabutun içinde, başınızı koymak için arkaya da bir tutam tüy ile daha iyi olursunuz.” Bu şu türden bir tavsiyedir: “Bir yataklı vagon almanız yararınıza.” Yani tüm bunlar rahatlatıcı. Açıkça, beyefendiye diyebilirdim ki: “Biliyorsunuz, öldüğümüzde, milyarder olun olmayın ... bu eşitsizlerin büyük eşitliğidir.” Hep beraberdirler, solucanlar tarafından aynı şekilde yenmiş olacaklar, biri sekiz gün sonra, öteki biraz daha geç, sonsuzlukta bu büyük bir fark yaratmaz. Kemikleri muhteşem bir mozole içinde kalan tipin kaderi, toplu bir mezarda yatan bir fakirinkinden daha bahtiyar değildir. Eşitsizlerin büyük eşitliği, ölümdür.

Birkaç yıldır “tüp bebekler”den bahsediliyor, “organ nakilleri”, “hayatı ebedileştirme” v.s. söz konusu ediliyor, yani bir yandan sanki ölüme karşı mücadelenin tarihsel bir eğilimini gösteren, diğer yandan da insanın kendi biyolojisi üstünde toptan bir egemenlik sağ-

lamayı amaçlayan beden "ütopyaları"nı yansıtan bir takım olgular söz konusu. Kendi araştırmalarınıza göre, bedenin bu toptan teknolojileşmesini ve bilimselleşmesini nasıl karşılıyorsunuz?

Bir dönem üzerinde biraz araştırma yaptığım organ nakilleriyle ilgili olarak, göz önüne alınması gereken, hiçbir şekilde ölüm sorunu değil. Bu daha çok doktorlara bırakılması gereken bir sorun. Öncelikle sorunu, tüm mitlerden, Hristiyan medeniyetinden, dinlerden vs. miras kalan tüm önyargılardan tamamen ayırmak gerekiyor. Örneğin, bir başkasının kalbini taşımanın günah olması fikri saçmadır. Bütün nakillerde, tek sorun o naklin tutup tutmayacağı, organın uygun olup olmadığı, uymama durumunu önlemek için ne gibi yollara sahip olduğumuzdur... hepsi bu! Bunun dışında, kendi kalbinizi ya da geçen sene ölen Joseph'in kalbini taşıyor olmanız arasında kesinlikle fark yoktur, geriye kalan sadece önyargılardır. Kalp, çarpan ve damarlara kan gönderen bir kastır. Yani, bilimsel araştırmaları felç etmek isteyen bütün önyargılara karşı korunmak gerekir. Herhangi bir temeli olmayan hiçbir dini önyargıya bakılmaksızın insan ömrünü uzatabilecek her şey denenmelidir. Sonra bazen, efsane sorusu soruluyor: peki bana belirsiz bir gelecekte aynı anda hem başka bir kalp, mesela Pierre'in kalbi hem Jacques'ın

midesi, karaciğeri... nakli yapıldığında –fakat nihayetinde bu imkansız sanırım– bu hala ben olur muyum? Tabii ki ben olurum! Organ bir insan değildir. Nakil tutarsa, artık aynı olmayacak olan genel metabolizmada, kan bileşenlerinde muhtemel değişimler olacaktır... fakat ben hala ben olacağım. Çünkü ben başka şeydir. Ben organlarımın, bağırsaklarımın toplamı değilim. Yalnız, mevcut teknoloji tüm organları değiştirebilecek kadar ilerlemiş değil. Ama her halükarda sonuç olarak mizacımıza, ruh halimize etki eden ve bazen de onu tanınmayacak derece dönüştüren bu değişimler, beni dönüştürmüyorlar. Bu her zaman ben'im, ama farklı. Bazen bir insanın hiçbir organ nakli olmaksızın, tüm organlarını muhafaza eder haliyle de tamamen değiştiği olur. Belli başlı uygulamalardan onlara günah gibi görünüyor diye kaçınmak istediklerinde, Hıristiyan olan doktorlarda bile, tüm bunlar önyargılarla öyle doldurulmuştur ki. “Kıyam meleğinin [İsrafil'in] sur'u ölüleri mezarlarından kaldırdığında, ahrette bir arkadaşın karaciğeri ile nasıl hesap vereceğim?” Tüm bunlar saçmalık. Mesela bir başkasının böbreğini taşıyan birini değişmiş olarak düşünmemek gerek, bu asla günah değildir. Bu “günah” sözcüğü bertaraf edilmesi gereken bir sözcük.

Kalbe gelince, onun etrafında öyle efsaneler ve hatırlanması zor temsiller dolanır ki akla hemen günah fikri gelir. Ancak kalp en nihayetinde bir kastır, başka bir şey değil! Bir pompa gibi çalışır. Tüm bunların içinde tüm şu sözcüklerin belirttiği büyük efsaneler var: tabu, günah v.s.

Ölüm cezası sizin için ne ifade ediyor? Ve sizce devrimci bir hükümet, örneğin Franco ve Pinochet gibi insanları idam etme hakkı iddia edebilir mi?

Ölüm cezası tam bir vicdan durumu örneğidir, şiddet kullanımıdır. Şiddete karşı şiddet kullanılabilir mi? Bugünlerde beraber gezindiğim gençler şöyle diyor: “Faşist şiddete karşı, halk şiddeti.” Yani şiddete karşı şiddet kullanma hakkı vardır. Her şekilde bir çelişki söz konusu. İnsani durum, güç dengeleri, insanın sonluluk durumu göz önünde tutulduğunda saf olamayız, örneğin kötülerini kötü olduklarına ikna etmek gibi tamamen tutarlı ve berrak bir tutum sergileyemeyiz. Buna karşılık, şiddet karşısında şiddet mübahtır. Çünkü eğer, benim teorik olarak fikrim bu, şiddeti toptan yok etmek ve kötülüğe direnmemek gerekseydi –yani Tolstoy ve Gandi’nin öğütlediği gibi, kötülüğün üstesinden ona direnmeyerek

gelmek– yanlış anlamadıysam bu durumda o an istilacıya direnmez, ve sonra Nazi olurduk! Kutsal bir görev olan silahlanmaktan başka bir yol yoktu –kutsal, hala bir efsane–, daha çok yadsınamaz bir görev diyelim. İşgalciye karşı silahlanmak, koyunlar gibi durmamak, bu mutlak bir görevdi ve bu yüzden yaşamalı, var olmalı ve hayatta kalmalıyız. O zaman iki çelişki arasında, yani kötülüğe sıfır direnç teorisi adına şiddete direnmemek ya da ölmek için direnmek, elbette ikinci çelişki daha yeğlenebilirdir! Diğer bir değişle, hayatta kalmak daha iyi, önce yaşamak ve sonra görmek. Dolayısıyla ölüm cezası, yani şiddete karşılık şiddet, en alastından vicdan durumudur. Bu, her iki taraftan da, şiddetin tartışma konusu edildiği bir değer içeren vicdan durumudur: birinci durumda kendini şiddette kullanmak, bizzat şiddet olmak ve ikinci durumda vahşi olmadan direnmek. Fakat direnişlerimizin farklı biçimleri gerçekte asıl niyetlerini dile getirmezler. Kanlı ve kansız şiddet ayrışır. Gandi'nin sivil itaatsizliği bir şiddettir. Gandi İngiliz işgalcilere karşı aşk kullanmadı değil mi? Şiddetin aynı türden olanlarının bile, her birinin analiz edilebilecek bir çok biçimi var. Dolayısıyla, aslında bir şiddet olan direnmemenin de biçimleri vardır.

Sonuç olarak, bu bakımdan, bir tiranı öldürmek pek çe-

lişki değildir. Bir zorbayı öldürmek, cinayeti dışta bırakan o ilkelerin aksine, bin yıl boyunca sizi öldürecek, ulusumuzu, toplumumuzu ortadan kaldıracak olan bir zorbayı desteklemekten daha az çelişkilidir... Hitler: "Nazizm Avrupa'ya bin yıl hükmedecek." demişti, ne mutlu ki sadece dört yıl hükmedebildi. Peki daha iyisi ne olurdu: ilkelerimiz adına bunu yapmasına izin vermek mi yoksa şiddetle direnmek mi? Bunu savaş sırasında şiddetsizliği öğütleyen ve aslında sadece hain olan o kişilere bir çok defa yineledik. Bu bir baha-neydi. Dolayısıyla teorik olarak ilkeler dünyasında, yani eğer insan mükemmel olsaydı –ki durum bu değil– hangi biçimde olursa olsun şiddete karşıyız ve herkes gibi biri olsun diye Pinochet'yi kucaklayacağız, Franco'yu kucaklayacağız –tiksinmezseniz– ve Franco dostumuz olacak. Ama madem bir şiddet dünyasındayız, bu durumda şiddetin köklerini silen en basit şiddeti seçeceğiz. Bence bu gayet basit ve net. Bize ilkelerimizle çeliştüğimizin söylenmesine gerek yok, biz onlarla çelişmiyoruz, düşmanı aşkın ve bağışlamanın gücüyle ikna etmeyi vazeden Tolstoy'un ütopyasının saçma koyun melemeleri olduğu bir dünyada elimizden gelenin en iyisini yapıyoruz.

İnsanları ortadan kaldırmanın çeşitli yolları var: yavaş yavaş boğma düzenekleri, giyotin, gaz odası, elektrikli sandalye, darağacı, idam mangası v.s. Size göre bu farklı infaz tiplerine öncülük eden çeşitli bedensel ya da diğer fanteziler var mı?

Çok muhtemel ama yine de titiz etnolojik, antropolojik bir çalışma gerekli. Kesinlikle, boğarak öldürme (*garrot*) gibi işkence eden özellikle vahşi yöntemler var, bu işkence artı ölümdür çünkü tek bir darbeye öldürmek o dönem çok kolay görünüyordu, acı yeterince büyük değildi. Bu yöntemle biliyorsunuz ki işkence altındaki kurban bazen on, on beş dakika sonra ölür. Puig Antich'in –Katalan– ölümünün on iki dakika sürdüğü söylenir. Hatta bunu celladın kendi tasarrufunda uzattığı da olur. Bu gerçekten gaddarlık!

Bedensel ve duygusal bir zulüm sistemi olarak işkenceyi nasıl çözümlüyorsunuz? İşkencenin herhangi bir meşruiyeti var mıdır?

Sanmıyorum ki burada gerçek felsefi bir sorun olsun; işkence her durumda iğrenç bir şey ve bunun hiçbir meşruiyeti yok. Bir istihbarat edinmek için bile şüphesiz hiçbir

meşruiyeti yok. Bu açık bir şey, bir sorun teşkil ettiğini sanmıyorum.

Devlet, kuvvetini hangi ölçüde bedensel şiddete dayandırır?

Devlet gücünü şiddetle yerleştirir, anarşistler bunu belli bir haklılık payıyla dile getiriyorlar. Toplum sözleşmesinin kendisi bile bir şiddet, bir baskı ve kimi kısıtlamaların, sınırların kabulünü gerektirir: sağdan değil de soldan yürümek... Bunlar, deyim yerindeyse, son derece küçük şiddetlerdir, kesinlikle kanlı olmayan şiddetler, diyebiliriz ki bunlar kuru şiddetlerdir. Devlet küçük bir şiddet uygular ama bu zararsız ölçekte yine de şiddet bilincine ilişkin vakalar ortaya çıkar. Devlet, toplumsal ortak varoluş için zorunlu kimi kuralları gözetmek için bir bireye şiddet uygular.

Devrimci şiddeti nasıl konumlandırıyorsunuz?

Devrimci şiddetin yeri kesinlikle en kötü şiddetlere karşı mücadelede bulunuyor. Devrimci şiddetin, felsefi açıdan hiçbir şekilde Nazizm'e direnç gösteren şiddetinkinden farklı bir deontolojisi ve ahlakı yoktur.

En azından asıl olanı kurtarmak, onun karşısında teslim

olmamak için, pekala daha beter bir şiddete karşı şiddet kullanmak. Bu biraz önce hatırlattığım gibi, gençlerin FRAP⁷ diye haykırdığı şey: “Faşist şiddete karşı, halk şiddeti.” Bunun özeti budur, dolayısıyla felsefi problem de tamamen aynıdır.

Ölüm ve şiddet arasında bir koşutluk bulunuyor mu?

Ölümün her zaman şiddetli olması anlamında, evet. Bir ölüm hep ani ve sert bir ölümdür. Arterleri çok sert, ufacık bir şeyin insafına kalmış bir ihtiyar için bile bir kaza gerekir. Sapasağlam bir genç otobüsten düştüğünde bu şiddetli bir ölümdür, kazara bir ölüm. Evinden çıkmadığı halde mikrop kaptığı için ölen bir yaşlı, bu da şiddetli bir ölümdür çünkü ölüm o an yaşanmayabilirdi. Her daim fazladan bir neden gerekir, yalnız bazen neden görünmezdir. Doktor defin izni için rahmetliyi ziyarete geldiğinde uzatmaz: “Kaç yaşındaydı?... Doksan beş yaşında mıydı? Eh!” Bir anket yapmak gerekmez (bazen yanıltır da zaten). Ceset işte orada, yatağın üstünde ve doktor doğal bir ölüm olduğu sonucuna varıyor. Bir ölüm asla doğal değildir. Yalnız, damar sisteminin zayıf-

⁷ “Frap” kelimesi “vurmak” anlamına gelir [ed.n.].

lığı, vücudun mikroplara açık oluşu bakımından çok yaşlılarda ölüm ihtimali çok daha fazla ve büyüktür; hatta ortada hiçbir şey yokken aniden ölme ihtimalleri de vardır. Ancak her zaman görünmez bir kaza gereklidir. Bir ihtiyarın, sonuna kadar yanmış bir mum gibi sönmesi, tümüyle doğal ölümü, bunun var olduğuna inanmıyorum.

Spor, şiddet ve ölüm arasında bir bağ var mı? Ve spor sizin için neyi temsil ediyor?

Spor, şiddet ve ölüm arasında belli bir ilişki olduğunu düşünebiliriz çünkü atletik birinin kaslı, yapılı olması durumu değiştirmez, yapısında belki de tanımadığı bir şey, onu öldürecek herhangi bir bozukluk vardır. Bu çok kolay yaşanabilir, haliyle bu da şiddetli bir ölümdür ve spor onu bundan korumaz!

Fakat spor başka bir şeyi de temsil ediyor. Bir sorunu olmayan kişiler için, iyi taraflarının, temsil ettiği ve sorun yaratmayan hoşluğun yanında, tenis oynamak çok eğlencelidir eminim, havalar ısındığında yüzmek, bunun felsefi bir sorunla alıp veremediği yok, bu iyi bir öğün yemek kadar doğal bir şey –spor kendi usulünce kimi sapıklıkla-

ra, kimi bozulmalara bir fırsat oldu çünkü kapitalizm ve Devlet ideolojisi için bir silahtı. Sporun iki olumsuz yanı bulunuyor. Birincisi, ticari mal olarak spor çok önemli çıkarları tehlikeye atar, bunlar devasa, asalak, çevresine eklemlenen ve onu ayartan (bu perakende bir ayartma değil) ekonomik çıkarlardır; ikincisi ise sporun oluşturduğu kötü düşüncelerdir oysaki ilkede onun bir kardeşlik geliştirmesi gerekir –bundan pek sık söz ederiz–, olimpiyat ruhu, olimpiyat yemini, Bay Coubertin'den (adı buydu değil mi?) alınan ideal, barışçıl yarış... eğer doğru anlıyorsam insanın tüm vahşetini boşaltmak için tasarlanmıştı spor; bu şekilde birbirlerini parçalamayacak, savaşa tutuşmayacak, oyun oynayacaklardır. Yani aslında bu bir çeşit aldatmacadır. Ama nihayetinde, spor bu değildir! Spor tenis oynamaktır, yazın denizde yüzmek her zaman hoştur, ne havaya sıçramak ne de dans zevki hiçbir gerekçe istemez. Fakat, belli bir sefaletle bağlı karmaşık hatta iddialı gerekçeler onunla karıştırıldığı için, sporu özendirir, karşılaşmalar düzenleriz, aksi takdirde insanlar savaşlılardı. Dolayısıyla, müsabaka, birbirlerini yemelerini önlemenin bir yoludur. Savaş bir oyun haline gelir ancak savaş kendi içinde zaten bir oyundur. Bir oyun hangi noktada savaşa sürüklenir? İlk Çağ'da atletlerin mücadelesi-

leri korkunçtu. Hem sonra, savaş mantığında, savaşın verdiği tatta da bir oyun yok mudur? Üstelik rekabet ulusalcılığı, milliyetçi ruhu öylesi bir noktaya getiriyor ki Olimpiyat oyunlarını ortadan kaldırmanın daha iyi olup olmadığını sorabilirdik.

Bu açıdan, kitlenin aptallaştırılmasından söz edilebilir mi?

Kesinlikle. Hem sonra spor, kendini suçlayacak çok şeyi olan ülkeler için iyi bir mazerettir. Zaten bu da televizyonda rahatça görülüyor, biraz utanç duyduğumuzda: Evet şimdi... hemen spor. Bu şekilde, örneğin insanlar Beziers-Armentieres maçının sonucunu dinler ve o sırada İspanya'da ne olup bittiği ile ilgilenmezler... Bu hastalıklı bir şey. İşte sonuçta, spor, insanları önemli sorunlardan alıkoymaya yarar. Lafın kısası, bu bir yönlendirmedir. Ve son olarak, spor bedeni de oyuna dahil eder. Bu bedene evet demektir. Bedenin olumlanması modernitenin fetihlerinden biridir. Örneğin nüdizmde bedenden utanılmaması. Bugün insan bedeninin varlığına evet diyor. Fakat beden övünmedir, görünümdür çünkü bedenin yine de bir alaycılığı vardır. Görünüşe güvenmeyin! "Görünüş aldatıcı olabilir." Görünüş

yanıltıcıdır, hem de dahası, bu doğrudur! Bu ilmihal hakikatleri saf gerçeklerdir. Akıllı, samimi, açık bir havası olan bir tip: ikiyeüzlünün biridir, doğrudan bir bakışı vardır ama sadece bir bakış. Kimi kadınlar için de aynı şey geçerli; çok ilginç bir yüzü olan bir kadını sadece izlemeyi severiz: belki de bir ahmaktır! Bu bakımdan, beden bir hiçtir. Beden ya bir yalandır ya da hiçbir şey değildir. Beden büyük aldatmacadır. Çok atletik, yakışıklı bir herif çoğu kez bayağı ve ikiyeüzlüdür. Beden, yine de güvenilmez ve tehlikeli bir din geliştirir. Yani beden nefreti ve tüm eksiklikleriyle mutlak bedensel güven arasında bir ara-tanım bulmak gerekiyor. Beden nefreti özellikle Hıristiyanlık içinde gelişmiştir çünkü çelişkili olarak, bedenin aşağılanması ve dirilişini kabul eden bir tek Hıristiyanlıktır. Dindarlar vücutlarına hiç bakmazlar, öyle görünüyor ki giyinik uyuyor, giyinik yıkanıyorlar –yıkayıp yıkanmadıklarını da bilmiyorum–, sonuç olarak fobimidir nedir işte! En alasından fobi, beden fobisidir. Ve sonra bedenselliğe mutlak güven, nüdizmdir örneğin. Bir karakterin sıra dışı bazı özelliklerinin, yalnızca beden karşısındaki bu tepkisinden gelmediğini kim bilir? Çünkü yakışıklı bir adama, güzel bir kadına her şey kolaydır!

Beden ve müzik arasında ilişki var mıdır?

Evet sanırım. Ve bunlar bugün daha çok dikkat çekiyor. Ben bu yönü hep ihmal ettim ama bunu derinleştirmenin önemli olduğunu düşünüyorum, önce vücut ve müziğin paydaş parçalar oldukları ortak bir alan olduğu için: dans. Müzik dans için yapılmıştır, müzik doğmakta olan danstır. Bir kısım Avrupa müziği ve yabancı müzik bedenin bu katılımıyla doğmuştur. Ritim müziğin vazgeçilmez bir unsurudur ve bedeni de doğrudan ilgilendirir. Haliyle beden, her şeye rağmen, hem müziğin hem de dansın buluşma yeridir. Müzikteki ritmik ve metrik unsur bedenin, organların katılımını içerir. Bazı durumlarda farkında olmadan ayaklarımızı yere içgüdüsel olarak, istem dışı vururuz, daha sonra ise dalgalar tarafından taşınırız, bedenin katılımını içeren müzikal dalgalarla. Öte yandan beden de kullanışlıdır (*commode*) ve büyük rol oynar çünkü az önce de söylediğimiz gibi insan ölüm kaygısı taşır fakat şimdi çok farklı olarak, insanın görünmez olan her şeyden endişe ettiğini ve her daim görünmez olmayı görünür kılmayı istediğini söyleyeceğim. Mesela müzik görünmezdir, zamandadır, elle tutulamayan ve akıl almaz zaman içinde gelişir. İnsan, kendini müzikte gösterebilecek

her şeye tutunur. Müzisyenlerin yüzlerini böyle iyi bilmemizin nedenini hiç kendinize sordunuz mu? Onları hep gözümüzde canlandırırız, ancak ressamlarınkini bilmeyiz. Mesela nasıl biri olduğunu bilmediğimiz... evet Rembrandt kendi kendini resmettiği için biliyoruz ama Rubens, Manet ve Renoir'ın yüzlerini öyle tanımıyoruz... Onları çok nadiren görmüştüzdür. Matisse?... Kocaman bir sakalı vardı! Ama sonuçta çok az görmüştüzdür, neden? Çünkü ressam doğal olarak göze hitap eder, bu onun işlevidir, ama ressamın yüzü tanınmaz. Beri yandan müzikle ilgili tüm gösterilebileceğimiz, müzisyenin yüzüdür. Gösterebileceğimiz, hayal gücüne hitap eden, tek şey yüzdür, büstler, fotoğraflar... bu evrensel bir bilgi. Bir insan için, gösterebilmek gereklidir ama müzik ile ilgili hiç bir şey gösterilemez. Ne göstermek istiyorsunuz? Bir müzisyene ithaf edilmiş bir sergi bile hiçbir şey göstermez bize. Bize yalnızca sorunun dışında kalan şeyler görünür, marjinal şeyler ama aslolan bize görünmez: müzik. Bir sergi bir ressama adandığında, onun eskizleri, portreleri, desenleri, tabloları sergilenir, bir sorun yok ama bir müzisyen için gösterilecek hiçbir şey yok! Bize sunulan her şey yanal (*latéral*), marjinal, dıştan, periferiktir. Demek ki müzisyenin yüzü her açıdan, ana hatlarıyla, yakından, uzaktan sergilenir

ve sonra yaşadığı şehir... Başka ne gösterilebilir? Müzisyenlere adanmış sergilerin gülünç karakterini oluşturan ve çarpıcı olan, müziğin görünmez olmasıdır. Dolayısıyla bu da, zamanın müzik sanatının çelişkisidir.

Söyleşi, *Quel Corps?*, Maspero, Paris, 1975.

Gözlere sahip olmak, görmek demektir ama aynı zamanda sadece görmek demektir. Görüşün bir erimi, kısıtlı bir alanı vardır. Ufkun ötesinde görünmeyen şeyler vardır. Sonuç olarak, göz sadece bir görme aracı değil aynı zamanda görmeye bir engeldir de... Ölüm için de aynı şey geçerli. Ölüm, sadece yaşamayı engellemekle, hayatı sınırlamakla ve günün birinde onu kısa kesmekle kalmaz, aynı zamanda insanın ölüm olmaksızın bir insan olamayacağını, büyük hayatlar yaratanın, onlara bu şevki, heyecan ve gücü verenin ölümün bu gizli varlığı olduğunu da anlarız. Bu durumda denilebilir ki ölmeyen, yaşamaz da. Ben yine de neysen/kimsem o olmayı tercih ederim, birkaç on yıla mahkum, ama nihayetinde yaşamış olmayı...

*

Gizem ve sırrı birbirinden ayırmak gerekir. Ölümün bir gizemi var, ama bu gizemin özelliği, atom bombasının, felsefe taşının, Stradivarius kemanlarının vs. bir sırrının olması türünden bir sır olmamasıdır. İnsanlar bu tip sırlara pek tutkundurlar. Fakat kimse ölümün sırrına sahip değil. Bir sır yok. Bu bir sır değil ve işte ölüm bu bakımdan bir gizemdir. Yani bu masumiyet gizemi gibi apaçık, gün gibi ortada bir gizemdir. Saydamlık içinde, bizzat varoluş olgusu içinde var olan bir gizemdir. En gizemli olanın gecenin zifiri karanlığı, değil öğle vaktinin aydınlığı olduğu söylenir mesela, o vakitte her şey kendi apaçıklığı içinde sergilenir, bizzat şeylerin var olması olgusu örtüsünden soyunarak çıplak kalır. Orada oldukları gerçeği, sır düşüncesini uyandıran geceden daha gizemlidir. Bir sır keşfedilir, ama bir gizem kendini açığa vurur ama onu keşfetmek mümkün değildir.

Vladimir Jankélévitch

